

OCJENE I PRIKAZI

Muḥammad M. al-ʿArnāʿūt, *DIRĀSĀT FĪ AL-ṢILĀT AL-ʿARABIYYA AL-BALQĀNIYYA HILĀLA AL-TĀRĪḤ AL-WASĪṬ WAAL-ḤADĪṬ*, Ġadāwil, Bayrūt, 2012, 287 str.

U arapskoj akademskoj javnosti Muḥammad M. al-ʿArnāʿūt je naučnik jedinstven po tome što decenijama već ažurno i akribijom pouzdanog historičara proučava povijest balkanskih zemalja, ali sa istom predanošću i pouzdanom kompetencijom prati, kao suvremenik, manje ili više vrtložna zbivanja u tome dijelu svijeta. Napisao je desetak knjiga i na stotine članaka objavljenih u periodici o povijesti i o suvremenosti balkanskih zemalja. U fokusu njegove pažnje je, naravno, i Bosna i Hercegovina. Zahvaljujući tome naučničkom pregnuću, al-ʿArnāʿūtu je 2012. godine Univerzitet u Sarajevu, odnosno njegov Senat, dodijelio priznanje “Ambasador Univerziteta”.

Pada u oči da al-ʿArnāʿūtov obiman opus (njegova produktivnost je neobično velika) nije posvećen samo povijesti u užem, uobičajenom značenju toga pojma, već on u svojim djelima zahvaća – erudicijski i kompetentno – povijest i suvremenost balkanskih zemalja u onom širokom spektru koji bih mogao, ovom prilikom, nazvati kulturološkim, ili “povijesno-kulturološkim”

studijama. Naime, predmet njegovih istraživanja su, pored “političke povijesti”, književnost, kulturna baština, dijelom folklor, prosvjeta – općenito kultura ovoga regiona.

U ovoj skici al-ʿArnāʿūtovog opusa treba podvući još jednu karakteristiku. Naime, al-ʿArnāʿūt uvijek kada je to moguće – kada postoje naučni razlozi i podsticaji – proučava povijest balkanskih zemalja općenito i povijest njihovih kultura u dugim i složenim odnosima sa arapsko-islamskim svijetom koji poznaje izvrsno, budući da mu, identitarno, pripada. Općepoznato je da su veze balkanskih zemalja sa zemljama arapskog, odnosno orijentalno-islamskog svijeta općenito, bile vrlo intenzivne, raznovrsne i dugotrajne u povijesti, tako da ih al-ʿArnāʿūt istražuje u svome opusu u svim množtvima aspektima, a budući da te veze postoje i danas, to se istraživački rad al-ʿArnāʿūta predstavlja kao dinamičan u naročitom smislu, a ne samo u “statičnoj” historičarskoj deskripciji i interpretaciji.

Knjiga *Studije o arapsko-balkanskim vezama tokom srednjovjekovne i nove povijesti* može se smatrati predstavnom za samosvojan i metodološki konzistentan pristup al-ʿArnāʿūta u najvećem dijelu njegova naučničkog opusa, što sam upravo skicirao u prethodnom izlaganju. Naime, ova knjiga obuhvaća velik broj tema iz povijesti za koju sam kazao da je

imala vrlo bogate i raznovrsne veze sa arapskim svijetom. Pri tome valja napomenuti da je knjiga koju predstavljam značajno prošireno izdanje jedne ranije al-'Arnā'ūtove knjige (1999), pod naslovom *Mudāhilāt 'arabiyya balqāniyya fī al-tārīh al-wasīt wa al-ḥadīt*. Ovo obogaćeno izdanje sadrži petnaest poglavlja u kojima autor osvjetljava povijesne i kulturalne veze između arapskog svijeta i balkanskih zemalja, napominjući već u uvodnom dijelu knjige kako je težište odnosa balkanskih zemalja sa islamskim svijetom nekada bilo na Istanbulu, ali se u jednome povijesnom periodu to težište prenijelo na Kairo, zaslugom velikog značaja al-Azhara za obrazovanje prvenstveno teoloških kadrova, kao i novovremene Titove usmjerenosti na arapski svijet u okviru tzv. politike nesvrstavanja. al-'Arnā'ūt ističe da su skorašnja dramatična zbivanja nastala raspadom socijalističke Jugoslavije iznova pobudila povećano zanimanje arapskog svijeta za balkanske zemlje. Razumije se, autor utvrđuje veze – kao što se vidi već iz naslova njegove knjige – dublje u povijesti: od vremena islamskog zaposjedanja Šama, zatim ih posebno markira, naravno, u vrijeme osmanske uprave na Bliskom istoku i na značajnom dijelu Balkana, ali njegov tekst povremeno osvjetljava i posebne vrste veza (književne, folklorne i sl.) u vremenima koja sežu još dublje u povijest. Zanimljivo je – unekoliko neočekivano u ovakvoj vrsti studije, ali vrijedno pažnje – da autor zapaža čak i “mitološki aspekt” veza i utjecaja, u šta se može ubrojiti i mit o *crnom Arapinu* u tradiciji/tradicijama balkanskih zemalja.

Zbog ograničenog prostora, kakav se inače predviđa za ovakvu vrstu prikazivanja u ovoj publikaciji, nije moguće iscrpno predstaviti sve teme koje knjiga zahvaća u petnaest poglavlja tematski vrlo raznovrsnih. Stoga ću ukazati samo na neke teme, s preporukom da čitalac sam upozna sve to obilje.

Nakon uvodnog markiranja mita o crnom Arapinu u balkanskim tradicijama, al-'Arnā'ūt prezentira i takve kulturalno-civilizacijske posebnosti kao što su neke vrste orijentalnih napitaka “prenesenih” na Balkan, do podataka o srpskim zadužbinama u “svetoj zemlji” Palestini. U tome širokom rasponu tema, nezaobilazna je tema sufizma, odnosno derviških redova, a čini se posebno vrijednim to što al-'Arnā'ūt posvećuje dio knjige bošnjačkom hodočasnom putopisu. Ovu temu, naravno, nije mogao u ovako koncipiranoj knjizi iscrpno obraditi, ali je svakako vrijedno pažnje da je uočio njen značaj.

U završnom dijelu, knjige al-'Arnā'ūt posvećuje pažnju i prijevodima Kur'ana: riječ je o dva prva prijevoda na Balkanu (srpski i albanski).

Posljednje poglavlje bavi se arapskom leksikom u balkanskim jezicima. Naravno, ta tema je izuzetno široka, ali se autor fokusira na nju preko *Halepske uporedne enciklopedije* Hajrudina al-Esedija.

Studije o arapsko-balkanskim vezama... autora M. al-'Arnā'ūta, koji ima reputaciju u međunarodnim naučnim krugovima, opremljena je i vrijednom aparaturom u kojoj ističem literaturu i bogate podnožne fusnote koje svjedoče o tome kako je autor koristio obilje izvora različite

provenijencije – kako arapske, tako i one na jezicima balkanskih naroda, koje autor dobro poznaje. Korištenje tih relevantnih izvora na raznim jezicima – na oba “pola” kulturalnih i povijesnih veza – osigurava pouzdanost i akribiju al-’Arnā’ūtovoju studiji, a upravo to je najveći kvalitet studija ovakve vrste. Budući da je riječ o naučniku velikoga iskustva i međunarodne reputacije, imponira njegovo mišljenje, koje se može uzeti i kao sugestija, da se neke teme koje je predstavio u svojoj knjizi mogu obogatiti novim studijama, te kako se valja nadati upravo tome. Ovakav iskaz nije samo pokazatelj skromnosti autora – koji inače ima široko znanje o ovoj oblasti – već ukazuje na drugu važnu činjenicu: sudbina vrijednih knjiga je često i u tome da otvaraju horizonte novim istraživanjima i novim naučnim domašajima. To je istovremeno svojevrсна preporuka za prevodenje al-’Arnā’ūtove knjige.

Esad Duraković

Ahmed Smajlović, FILOZOFIJA ORIJENTALISTIKE I NJEN UTJECAJ NA SAVREMENU ARAPSKU KNJIŽEVNOST, preveo Mehmed Kico, El-Kalem, Sarajevo, 2012, 712 str.

Predani znanstvenik, prevodilac, univerzitetski profesor, reformator islamske misli i muslimanske zajednice u Bosni i Hercegovini,

jednom riječju erudita 20. stoljeća, dr. Ahmed Smajlović, s pravom se ubraja među najznačajnije ličnosti u recentnoj intelektualnoj povijesti Bosne i Hercegovine. Ukupno znanstveno i kulturno stvaralaštvo Ahmeda Smajlovića ogleda se u islamistici, arabistici, arapskoj književnosti i leksikografiji te u prevodilačkoj djelatnosti. Važno je napomenuti da je upravo Smajlović na arapski jezik preveo, između ostalog, dva kapitalna djela bošnjačke književnosti, roman Meše Selimovića *Derviš i smrt* i čuvenu baladu *Hasanaginica*, što je znatno utjecalo i na recepciju bošnjačke književnosti u arapskom svijetu.

Nažalost, smišljeno i institucionalizirano zapostavljanje i marginaliziranje Smajlovićevoeg pregalaštva ostavilo je neizbrisiv trag i tamnu mrlju u kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine. Takav, u najmanju ruku ignorirajući odnos spram Smajlovića doveo je do izostanka znanstvene valorizacije njegova stvaralaštva, premda se ono s pravom može svrstati u sam vrh savremenog orijentalno-islamskog spisateljstva. Pored toga, bosanskohercegovačka orijentalna filologija ostala je uskraćena i za važnu poziciju u sveukupnoj kulturnoj i intelektualnoj povijesti 20. stoljeća kakvu je mogla zauzeti sa Smajlovićem i njegovim cjelokupnim spisateljskim opusom na arapskom i bosanskom jeziku. Prema zabilježenim bibliografskim podacima Smajlović je objavio preko 250 radova iz različitih oblasti, a krunu njegova stvaralaštva predstavlja djelo *Falsafa al-istišrāq wa ātāruh fī al-adab al-’arabī al-mu’āsir* – *Filozofija orijentalistike*

*i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost.*¹

Knjiga *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost* je Smajlovićeva doktorska disertacija odbranjena na Univerzitetu *al-Azhar* u Kairu 1974. godine, a na arapskom jeziku objavljena je 1980. i 1997. godine. Značaj objavljivanja ovakvog djela za savremena orijentalnofilološka istraživanja može se naslutiti iz recenzije Mustafe Mahmuda, koji između ostalog, ističe kako Smajlović svojim djelom nastoji ukazati na “orijentalističke valove i pratiti njihov štetan ili koristan utjecaj na arapski svijet, u području vjerovanja, etike, književnosti, kritike i historije, sa željom da duboko pronikne i njihovu filozofiju i pobude” (str. 10).

Prevodilac djela na bosanski jezik, Mehmed Kico, u uvodu je ukratko izložio vlastita zapažanja o samoj knjizi, te naveo određene probleme i nedoumice koji su se javljali u procesu “prijevodne prilagodbe” arapskoga izvornika bosanskom jeziku i savremenom dobu, a s obzirom na činjenicu da je od nastanka izvornog djela na arapskom jeziku do njegovog

prijevoda na bosanskom jeziku proteklo skoro četrdeset godina (5-8).

Arhitektoniku djela sačinjavaju tri osnovna dijela, odnosno poglavlja, od kojih svako sadrži pet potpoglavlja. U prvom poglavlju, “Orijentalistika i nje-no zanimanje za arapsko-islamsko naslijeđe” Smajlović je objasnio šta pojam orijentalistika zapravo podrazumijeva, njene motive i odnos prema kolonijalizmu, misionarstvu i cionizmu, interes za arapsko-islamsko kulturno naslijeđe i supremacijske, analitičke, specijalističke, dogmatske i političke tendencije orijentalistike, te različite škole, među kojima je i jugoslavenska škola orijentalistike. Analizom nastanka, razvoja, utjecaja i različitih vrednota koje orijentalistika od svojih početaکا nosi, od vjerskih i znanstvenih do povijesnih i političkih, Smajlović je u ovom dijelu svoje knjige situirao orijentalistiku u društveno-povijesni kontekst u kojem je ona u jednom svom periodu bila vodeći misaoni pravac Zapada kojim se poima i razumijeva arapski svijet (17-220).

Istraživanja i analize koje Smajlović podastire u drugom dijelu knjige, naslovljenom “Arapska književnost između orijentalista i učenjaka Arapa”, ukazuju da se arapska književnost pokazala kao vezivno tkivo između arapsko-islamske kulture i orijentalista. Nakon što je utvrdio odnose i utjecaje arapske i evropske metodologije u književno-povijesnim istraživanjima, autor hronološki bilježi arapske učenjake i pisce, te razmatra njihove intencije da daju svoj doprinos pokretu oživljavanja arapskog književnog naslijeđa. S druge strane, on predstavlja i orijentaliste koji su doprinijeli istraživanju i proučavanju arapskog književnog

¹ Prevodilac djela *Falsafa al-istišrāq wa ātīruh fī al-adab al-‘arabī al-mu‘āšir* na bosanski jezik Mehmed Kico opredijelio se da arapski termin *istišrāq* prevodi kao *orijentalistika*. Iako smatramo da je u kontekstu savremenih teorijskih tumačenja ovaj pojam uputnije prevoditi kao *orijentalizam*, kako ga razumije i tumači Edward Said, a što je u skladu i s teorijama i promišljanjima kojima je prožeto i Smajlovićevo djelo, u našem prikazu ove knjige, radi dosljednosti i ujednačenosti sa tekstom prijevoda djela na bosanski jezik, koristit ćemo termin *orijentalistika*.

naslijeđa na svjetskoj razini, kao i savremene arapske učenjake koji su imali važnu ulogu u preporodu arapske književnosti. Važno je napomenuti da Smajlović, nakon provedene iscrpne komparativne analize djelatnosti arapskih i evropskih orijentalista u sferi književnosti i književno-povijesnih istraživanja, iznosi opće, ali i vlastite poglede i znanstveno utemeljene sudove, promišljanja i zaključke kojima potvrđuje da je arapska književnost bila jedan on najvažnijih pokretača reformi i borbe za samostalnost u arapskom društvu u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća. Pri tome, u toj fazi progressa arapsko-islamskog društva orijentalistika je imala važnu ulogu u neutraliziranju reformi i napretka, izazivajući sumnje i nedoumice kod arapskih reformista (221-396).

U trećem, posljednjem poglavlju "Orijentalistika i utjecaji na savremenu arapsku književnost", Smajlović utvrđuje pozitivne i negativne aspekte u odnosima orijentalistike i savremene arapske književnosti. Analizi međusobnih utjecaja orijentalistike i arapske književnosti prethodi kraća studija gdje autor izraženom akribijom predočava ulogu i značaj arapske književnosti u arapsko-islamskoj kulturi. Dijahronijskim pristupom situira arapsku književnost u njenoj vlastitoj tradiciji, a potom prelazi na zanimanje orijentalistike za arapsku književnost te suočavanje Arapa s orijentalistikom i njihovom odbranom vlastitih tradicijskih vrijednosti. Istaknuti pregaoci na tom polju su između ostalih: Muḥammad 'Abduhu, Farīd Wiḡdī, Muḥammad Ḥusayn Haykal, 'Abbās Maḥmūd al-'Aqqād i dr. (397-668). U svojim teorijskim

promišljanjima Smajlović sa područja arapske književnosti prelazi na utjecaj orijentalistike i njen značaj za arapsko društvo i kulturu u cjelini, od ekonomskog poretka, političke slobode, pa do položaja žene i reforme društva. Pri tome, zaključuje da orijentalistika, pored određenih negativnih tendencija, ima i neporecive vrijednosti koje se između ostalog ogledaju i u njenom doprinosu u kulturološkoj razmjeni i upoznavanju Zapada sa arapsko-islamskim naslijeđem te nastojanju da se ono vrednuje u okvirima svjetskog kulturnog naslijeđa.

Nakon zaključka, u kojem autor u sažetom obliku iznosi najvažnije rezultate do kojih je došao u svojim istraživanjima, a iz kojih se može stvoriti cjelovita i validna slika o nastanku i razvoju orijentalistike i njenim utjecajima na savremenu arapsku književnost (669-672) naveden je impozantan popis izvora koje je autor koristio u radu. Na 40 stranica (673-712) doneseno je preko osam stotina naslova na arapskom i drugim stranim jezicima, što svjedoči ne samo o širini istraživanja koja je Smajlović proveo već i o utemeljenosti njegova znanstvenog doprinosa u sferi orijentalistike.

Djelo *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost* predstavlja važan izvor za proučavanje nastanka orijentalistike, njene filozofije, pravaca, ciljeva, predstavnika, kao i njenog utjecaja na savremenu arapsko-islamsku misao, književnost i filozofiju. Posebna vrijednost ovoga djela ogleda se u činjenici da je autor u svojim analizama zadržao znanstveno-objektivan pristup te rekonstrukcijskom metodologijom predstavio zasluge orijentalista na planu izučavanja islama,

kritizirajući istovremeno one orijentaliste, koji su tokom povijesti, često pogrešno, tendenciozno i neznanstveno govorili i pisali o islamu, što je dovelo do teškoća i problema na putu razumijevanja Zapada i islama.

Saodređujući djelo sa životom autora i njegova vremena neosnovano je očekivati da objavljivanje prijevoda Smajlovićeve disertacije može doprinijeti izraženijoj reaktualizaciji njegove misli u cjelini. Ipak, zahvaljujući prijevodu Mehmeda Kice, koji se istinski potrudio da prevlada vremenske, prostorne i kulturološke razlike vezane za nastanak izvornika i prijevoda, ova studija ni u kom slučaju neće moći biti zaobidena u bilo kakvom ozbiljnijem bavljenju Istokom, njegovom kulturom, duhovnošću i povijesnom zaleđinom. Značaj ovoga djela mogao bi se bez ikakve zadržke usporediti s onim koji ima *Orijentalizam* Edwarda Saïda u suvremenoj orijentalno-islamskoj misli. Na temelju oba djela podjednako je moguće pratiti nastanak i razvoj orijentalistike, njenih ciljeva i metoda, kao i posljedica njena javljanja u drugim znanstvenim oblastima, napose u arapskoj književnosti 20. stoljeća.

Dželila Babović

Tuba İşinsu Durmuş, SÜRGÜN ŞAİRLERİ, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, 228 str.

Knjiga pod naslovom *Pjesnici u progonstvu (Sürgün Şaireleri)* autorice Tube İşinsu Durmuş predstavlja studiju o praksi kažnjavanja osmanskih

pjesnika protjerivanjem iz Istanbula u provinciju, te poeziji nastaloj u takvim okolnostima. Ako se ima u vidu da je divansku poeziju stvarao elitni sloj obrazovanih, dvoru bliskih umjetnika, često pod patronatom samog sultana, onda se može pretpostaviti u kojoj mjeri je na njihovo pjesništvo moglo utjecati udaljevanje iz prijestolnice i gubitak podrške mecene. Iako je do sada znatan broj savremenih historičara osmanske književnosti podcrtavao značaj sistema patronata u razvoju divanske poezije, u knjizi autorice Durmuş prvi put se susrećemo sa sveobuhvatnim istraživanjem odnosa kažnjavanja pjesnika progonom i sadržaja njihovog književnog izričaja, odnosno pragmatičkim i sociološkim aspektima pjesništva u izgnanstvu.

Studija Tube İşinsu Durmuş analizira arhivsku građu o životu i djelu pjesnika koji su prognani iz prijestolnice tokom dužeg razdoblja, tj. od osnivanja Osmanskog carstva 1299. godine sve do 19. stoljeća. Na početku knjige, autorica preispituje sam pojam progonstva i način na koji se on percipirao u osmanskom društvu. Ovakav postupak kažnjavanja susreće se kroz historiju u svim velikim carstvima – Hetiskom, Perzijskom, Grčkom, Rimskom, Bizantskom, a svoju primjenu našao je i u osmanskom kaznenom zakonu, kao i u srednjovjekovnim zapanoevropskim zemljama, što ga prema autorici čini univerzalnim oblikom društvene degradacije i izopćavanja.

Centralni dio knjige bavi se pitanjem progonstva u osmanskim izvorima, odnosno na koji način se realizirala ova praksa kažnjavanja, ko

je donosio takvu odluku, koji je bio proces odlaska u progonstvo, koliko je bilo trajanje kazne, te kakve su bile mogućnosti amnestije. U nastojanju da odgovori na sva ova pitanja autorica je svoju studiju zasnovala na biografskim izvorima kakve su tezki-re, kronogrami, sidžili i druga arhivska građa, kao i do sada objavljenim historijskim istraživanjima koji se odnose na progonstvo. Također, autorica Durmuş posebno se zadržala na razlozima i mjestima progona osmanskih pjesnika dajući vrlo vrijedna zapažanja o dijelovima Osmanskog carstva koja su se preferirala kao prostor izgnanstva. Zanimljivo je da su bivše osmanske prijestolnice Bursa i Edrene bile mjesta u koja su se iz Istanbula u progon slali pripadnici uleme i visoki državni dužnosnici kako bi ih se moglo lakše držati pod kontrolom. S druge strane, kao najstrašnija mjesta progona percipirani su južni dijelovi Carstva, odnosno pustinja Sahara, dok su tokom 19. stoljeća to postali otoci u Sredozemnom moru. Govoreći o razlozima zbog kojih su osmanski pjesnici kažnjavani na ovaj način, autorica definira pet kategorija mogućih razloga: nepodoban sadržaj poezije, moralno posrnuće, intrige i spletkarenja protivnika, neuspješno obavljanje povjerene dužnosti i političko neslaganje. Tuba İşinsu Durmuş zapaža da su pjesnici rijetko slani van Istanbula zbog sadržaja svojih stihova već najčešće zbog počinjenih grešaka u obavljanju svoje profesije ili dužnosti na koje su postavljeni. Zanimljivo je da se i politička situacija u Carstvu odražavala na odnos prema pjesnicima, pa se u vrijeme blagostanja i uspona Osmanske države s velikom

tolerancijom pristupalo izvjesnim nedostacima i nepriličnom ponašanju, dok je u doba slabljenja Carstva porastao broj progona izazvanih često najsitnijim pogreškama pjesnika koji su se nalazili u državnoj službi.

Značajan doprinos ovog istraživanja Tuba İşinsu Durmuş čini sistematski prikaz i valorizacija poezije nastale u izgnanstvu, odnosno mogućnost da na jednom mjestu pronađemo životne priče i stihove pjesnika koji su po kazni prognani iz prijestolnice Osmanskog carstva. Prikupljanjem značajnih podataka iz izvorne građe, kao i opservacijama o ovom do sada neistraženom književnom fenomenu, studija *Pjesnici u progonstvu (Sürgün Şaireleri)*, zaista popunjava prazninu koja je postojala u istraživanju ovog aspekta divanske književnosti.

Alena Čatović

Mustafa İsen – Ali Fuat Bilkan – Tuba İşinsu Durmuş, SULTANLARIN ŞİİRLERİ ŞİİRLERİN SULTANLARI, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, 399 str.

Poznato je da su osmanski sultani bili najveće mecene divanskih pjesnika, te da su i sami posjedovali znanja iz oblasti književnosti kako bi mogli ocijeniti vrijednost književnog djela i nagraditi njegovog autora. Naime, obrazovanje na osmanskome dvoru, između ostalog, podrazumijevalo je čitanje klasičnih književnih tekstova, memorisanje stihova poznatih pjesnika, poznavanje klasične stilistike

i razvijanje vještine oblikovanja poet-skog izraza. Stoga ne čudi što su mnogi sultani i osmanski prinčevi, stasavajući u takvom kulturno okruženju, i sami pisali poeziju, a neki od njih postali vrsni pjesnici. Također, većina sultana obimom svoje poezije nije ni malo zaostajala za ostalim pjesnicima, što možda ponajbolje ilustriraju divani Sultana Sulejmana Veličanstvenog na turskom i perzijskom jeziku koji sadrže 2 799 gazela, odnosno 15 935 bejtova, što čini najobimniji opus koji je za sobom ostavio jedan divanski pjesnik. Ovakav snažan doprinos pripadnika osmanske dinastije razvoju divanske poezije, ponukao je afirmirane turske istraživače klasične književnosti Mustafa İsen, Ali Fuata Bilkana i Tubu İşınsu Durmuş da na jednom mjestu okupe, predstave i valoriziraju poeziju osmanskih i turkijskih vladara. Naime, njihova knjiga pod naslovom *Poezija sultana, sultani poezije (Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları)* donosi stihove osmanskih sultana i prinčeva počevši od Sultana Murata II, odnosno početka 15. stoljeća pa sve do Sultana Mehmeda Rešada V sa početka 20. stoljeća, kao i izbor iz poezije krimskih hanova, turkmenskih, memlučkih i čagatajskih vladara.

Pjesnici pripadnici osmanske dinastije u knjizi su predstavljeni kronološkim redom, te uz kraće biografije nalazimo njihove odabrane poeme u latiničnoj transkripciji na osmanskom turskom, ali i u prijevodu na savremeni turski jezik. Ovakvim metodom, odnosno prijevodom na savremeni turski jezik, autori su napravili iskorak u odnosu na dosadašnja izdanja divanske poezije, gdje se većinom susrećemo samo s latiničnom transkripcijom

osmanskog teksta bez tumačenja i približavanja njegovog značenja široj čitalačkoj publici. Boljem razumijevanju razvoja i nastanka divanske književnosti doprinosi uvodno poglavlje knjige koje daje kratki pregled historije turske književnosti. Nakon ovog uvodnog, slijedi centralno poglavlje koje kroz pojedinačna potpoglavlja predstavlja pjesništvo osmanskih sultana i prinčeva među kojima su Murat II, Fatih Sultan Mehmed i njegovi sinovi Džem Sultan, Princ Korkut i Bajezid II, Javuz Sultan Selim, Sulejman Veličanstveni sa sinovima Mehmedom, Mustafom, Džihangirom, Bajezidom i Selimom II, zatim, sultani Murat III, Mehmed III, Ahmed I, Osman II, Murat IV, Mehmed IV, Ahmed II, Mustafa II, Ahmed III, Mahmud I, Mustafa III, Selim III, Mahmud II i njegova kćerka Adile Sultan, i na kraju pretposljednji osmanski sultan Mehmed Rešad V.

Nakon centralnog poglavlja posvećenog pjesnicima iz osmanske dinastije slijedi poglavlje o pjesništvu krimskih hanova u kome su predstavljeni Gazi Giraj Han, Bahadır Giraj Han, IV Mehmed Giraj, Selim Giraj, Šahin Giraj, II Mengli Giraj Han, Šehbaz Giraj i princ Halim Giraj. Jednak prostor dat je i poeziji na turskom jeziku turkmenskih sultana Kadi Burhaneddina, Dželajirli Ahmeda, Džihanšaha, Jakuba i Šaha Ismaila, te memlučkih vladara Sultana Kajitbaja, Sultana Muhammeda i Kansu Gavrija. Posljednji odjeljak knjige odnosi se na čagatajske pjesnike, kako pripadnike dinastije Timurida kakvi su Husejin Bajkara, Mesud Mirza, Šiban Han, Ubejdullah Han, Kaman Mirza i Omer Han, tako i nasljednike Babur Šaha u Indiji.

Poezija sultana, sultani poezije (Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları) predstavlja prvu studiju koja je na jednom mjestu ponudila pregled književnog stvaranja osmanskih sultana, ali i drugih turkijskih vladara. Svojim popularnim pristupom i prijevodom stihova na savremeni turski jezik knjiga se obraća široj čitalačkoj publici dajući vrlo dragocjene podatke o kulturnoj historiji Osmanskog carstva. U isto vrijeme, ovo izdanje predstavlja polazište za dalja i detaljnija istraživanja o umjetničkim sklonostima i književnom doprinosu pripadnika osmanske dinastije.

Alena Čatović

Fehim Nametak, HISTORIJA TUR-SKE KNJIŽEVNOSTI, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XL, Sarajevo, 2013, 528 str.

Knjiga *Historija turske književnosti* autora prof. dr. Fehima Nametka, izašla u okviru edicije Posebna izdanja na Orijentalnom institutu u Sarajevu (2013), predstavlja sintetsku studiju i dosada najcjelovitiji univerzitetski udžbenik za studente turske književnosti na odsjecima za turski jezik u Bosni, Hrvatskoj, Srbiji i ostalim slavenskim turkologijama kako na Balkanu, tako i u ostalim, udaljenijim slavenskim turkologijama, a, bez svake sumnje, i iznimno interesantno štivo za ostale studente književnosti u južnoslavenskoj interliterarnoj kulturnoj zajednici. Značaj knjige, kako se vidi iz samog naslova, po svome tematskom usmjerenju, nadmašuje

brojne knjige različite tematike iz oblasti historije književnosti, dok svojom koncepcijom ukazuje na blisku povezanost povijesti i kulture općenito sa književnom znanostima. Dok su brojne studije koje se bave pojedinačnim fenomenima i problemima u našoj orijentologiji, uključujući i turkologiju, usmjerene prije svega užem krugu ljudi koji se zanimaju za takvu vrstu problematike, knjiga *Historija turske književnosti* usmjerena je na šire čitateljstvo i predstavlja ujedno i uvod u turkološke studije u širem smislu. Uvodni dijelovi knjige *Historija turske književnosti* prof. dr. Fehima Nametka predstavljaju svojevrsnu kulturološko-civilizacijsku studiju o Centralnoj Aziji, a ne samo uvid u teritorijalno i/ili idejna ishodišta turske književnosti u cjelini, tako da se na stranicama knjige može steći uvid u književna ostvarenja i strujanja u književnostima brojnih turkijskih naroda unutar istog povijesno-civilizacijskog kruga koji je kasnije iznjedrio velikane turske književnosti i u užem i u širem smislu. Knjiga prof. dr. Fehima Nametka nedvojbeno je poduhvat stoljeća u Bosni u oblasti historije književnosti turkijskih naroda, a kao takva jedna je i od najuspjelijih knjiga iz bosanskohercegovačke orijentološke književnohistorijske znanosti. Jedna od vrlo upečatljivih osobitosti knjige jeste ljepota jednostavnog izraza koja plijeni širu čitateljsku publiku različitih usmjerenja, olakšavajući na taj način recepciju brojnih važnih kulturološko-civilizacijskih značajki jedne od geografski i dijahronijski vrlo razudene književnosti kakva je bila turska književnost u užem i širem smislu, odnosno književnost na turskom jeziku na

kojem su se ogledali brojni bosansko-hercegovački prozni pisci i pjesnici u vrijeme osmanske uprave u Bosni.

Kada se prije dvadesetak godina pojavila knjiga *Pregled stvaranja bh Muslimana na turskom jeziku* (1989), autora prof. dr. Fehima Nametka, tada je izazvala veliku pažnju čitateljske javnosti, a autor je u njoj već tada pokazivao veliki interes za sastavljanjem historija književnosti. Nakon spomenute knjige prof. dr. Fehim Nametak objavio je desetak vrlo vrijednih knjiga iz iste oblasti, a potom i *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*. Navedena činjenica govori o izuzetnoj predanosti i velikom trudu autora da što više približi književnost Bošnjaka na turskom jeziku širem čitateljstvu na Balkanu, s jedne strane, ali i o nespornom kontinuitetu znanstvenog i stručnog bavljenja navedenom tematikom, s druge strane. Osim toga, dvadesetak godina rada i predavanja u oblasti turske književnosti rezultiralo je vrlo detaljnom *Historijom turske književnosti* koja je izuzetno korisna za studente, a predstavlja jedno od važnih polazišta za proučavanje te književnosti u budućim znanstvenim studijama većeg obima.

Knjiga *Historija turske književnosti* višeslojna je i predstavlja rezultat velikog iskustva u navedenoj oblasti. Ona u cjelini iznova otvara pitanje značaja književne historiografije i njene gotovo nezamjenjive uloge u nastavi stranih jezika i književnosti. Historicizam u opisu književnih fenomena u knjizi uglavnom je u prvom dijelu protkan različitim fenomenima kulturološke naravi, gdje se, u skladu sa postojećom modernom turskom i

orijentološkom literaturom, daje opis fenomena koji su, prema mišljenju autora, također bitni i presudni za kasniji razvitak književnosti na turskom jeziku u najširem smislu te riječi. Autor počinje uvodom o usmenoj književnosti najranijeg perioda u razvitku turske književnosti, uvodeći čitatelje u priču o starim turskim mitovima, navodeći brojne detalje i verzije mitova koje su gotovo nepoznate našoj čitalačkoj javnosti. Autor nas upoznaje posebno i sa turskim/turkijskim dijalektima i alfabeta prije širenja islama među turkijskim plemenima. Vrlo je zanimljivo poglavlje u kojem autor piše o turskoj civilizaciji u vrijeme primanja islama, pri čemu pokušava dati što jasniju sliku društvenog okvira za razvitak književnosti na turskom jeziku u kasnijem periodu. U posebnim poglavljima bavi se historijom turske/turkijske književnosti u vrijeme Karahanida (36-51), književnošću u istočnom Turkistanu (51-57), za vrijeme Gaznevida (57-59), Seldžuka (59-82), književnošću u Harizmu (82-86), za vrijeme Mongola (86-104), zatim čagatajskom književnošću (105-109), književnošću u vrijeme države Zlatne Horde (109-132), u vrijeme Timurida (133-142), u vrijeme Memluka (142-148) itd. Posebno poglavlje izdvojeno je za staru anadolsku književnost. Kada piše o književnosti u Osmanskom carstvu, prof. dr. Fehim Nametak daje i sažete opise poetskih vrsta, najčešće odvajajući mesnevije i dajući im posebno mjesto u opisu. Takva metodologija prisutna je u najnovijim historijama turske književnosti u Republici Turskoj, što upućuje na činjenicu da autor dobro prati i modernu literaturu i metodologiju pisanja književnih historija

u modernoj turskoj literaturi. Poglavlja se u nastavku knjige najčešće dijele prema stoljećima, a počinju uglavnom opisom političkih i kulturnih prilika u periodu koji se opisuje. Što se tiče koncepcije knjige, ona se u najvećem dijelu temelji na predstavljanju brojnih autora, pisaca i pjesnika u različitim stoljećima. Autori su smješteni u određeni kulturološko-povijesni kontekst. Pažnju privlači poglavlje koje govori o dekadenciji nauke i kulture u Osmanskom carstvu, odnosno o književnosti u tom periodu, kao i poglavlje o prodoru europskih ideja u osmansko društvo. Unutar tog poglavlja otpočinje i pisanje o postklasičnoj turskoj književnosti. Posebno je detaljan opis književnih pravaca u turskoj književnosti 20. stoljeća, što je također jedinstven slučaj u bosanskohercegovačkoj turkološkoj literaturi.

Knjiga, kao cjelina, ima vrlo logičnu strukturu i raspored poglavlja, a hronološki princip strukturiranja i niza nja podataka sasvim je u funkciji pedagoško-obrazovne nakane pisanja djela takve vrste, dok se kratke napomene o nekim važnijim pojavama dobro uklapaju u stroge zahtjeve pedagoško-didaktičke znanstvene literature. Akribičnost koja krase djelo *Historija turske književnosti* prof. dr. Fehima Nametka ukazuje na veliki trud autora knjige, na ozbiljnost prilikom selekcije podataka, ali i na izuzetnu kritičarsku svijest i dobro oblikovano iskustvo jednostavnosti kakvo krase samo rijetke autore na južnoslavenskome govornom području. Studija posjeduje odgovarajuću znanstvenu i stručnu aparaturu, a kao cjelina predstavlja veliki iskorak na dva polja: naučnoistraživačkom planu, ali i na praktičnom, pedagoško-didaktičkom

planu, te je kao takva i relevantna i izuzetno potrebna u nastavi na našim fakultetima, kako u Bosni tako i u širem regionu.

S obzirom na sve navedeno, može se slobodno ustvrditi kako je knjiga *Historija turske književnosti* prof. dr. Fehima Nametka djelo koje doista predstavlja značajan iskorak u našoj orijentalnoj filologiji i koje, zbog njezove izuzetne važnosti i vrijednosti, zavređuje posebno mjesto u našoj široj, južnoslavenskoj interliterarnoj kulturnoj zajednici. Kao takva poželjna je i u nastavi, ali i za širu publiku koja zna cijeniti vrijednost nastavne i obrazovne literature. Nadamo se da će i drugi istraživači i nastavnici na našim odsjecima ponuditi slične udžbenike i djela iz područja književnohistorijske znanosti.

Adnan Kadrić

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA U SARAJEVU. KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK OSAMNAESTI. Obradio Haso Popara. Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Rijaset islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo 1434/2013, XXX + 644.

Nastavljajući rad na projektu katalogizacije rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu i objavljivanje katalogâ uz finansijsku podršku Fondacije za islamsko naslijeđe Al-Furqān iz Londona, nedavno

je iz štampe izašao i osamnaesti svezak *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*. I ovaj svezak kataloga urađen je po davno utvrđenim principima koji su primijenjeni u svim do sada objavljenim katalozima ove rukopisne zbirke.

Ovim sveskom obuhvaćena je obrada 287 kodeksa sa ukupno 607 kataložki obrađenih djela. Pored manjeg broja novonabavljenih rukopisa, u ovom svesku su kataložki obrađeni i rukopisi koji iz raznih razloga nisu bili obrađeni ranije – najčešće je riječ o nepotpunim rukopisima, tako da su za njihovu kataložku obradu bila potrebna dodatna istraživanja i poređenja sa drugim rukopisima iste tematike kako bi se mogli identificirati i obraditi.

Raznovrsnost ovdje obrađenih rukopisa na arapskom, turskom i perzijskom jeziku pokazuje već i samo nabranje oblasti u koje se svrstavaju: enciklopedija, filozofija, logika, tesavvuf, etika, disputacija, gramatika, rječnici, književnost, medicina i farmacija, matematika, astronomija i astrologija, historija i biografije, geografija, epistolografija, tajanstvene nauke, po jedna diploma i pirnama, te osam medžmua. Na kraju su obrađena tri rukopisa na bosanskom jeziku – po jedan iz oblasti logike, stilistike i historije.

Brojnost oblasti koje obuhvata ovaj svezak kataloga, imena pojedinih autora ili naslovi djela sa kojima se obrađivač susreće, a o kojima nema podataka u dostupnoj literaturi i, naročito, veći broj nepotpunih djela, bilo da im nedostaje dio teksta na početku ili na kraju, u nekim slučajevima i na početku i na kraju – sve

to čini kataložku obradu ovih rukopisa težom i zahtijeva dodatne istraživačke napore, ali i vrijeme potrebno za identifikaciju takvih djela. Temeljito proučavanje svakog teksta i strpljivo istraživanje podataka koji će pomoći da se odredi naučna oblast, ime autora ili naslov djela, a nakon toga i vrijeme nastanka pojedinog rukopisa, predstavljaju važne korake u kataložkoj obradi rukopisa, a iskustvo obrađivača pomaže da se brojni problemi na tom putu lakše riješe.

Kao jedan od primjera koji pokazuje sa kakvim se problemima susretao Haso Popara pri obradi pojedinih rukopisa može poslužiti primjer rukopisa djela *Hāšīya 'ala Šarh Hidāya al-ḥikma* (br. 9913, 104 lista), koje predstavlja glosu na komentar djela *Hidāya al-ḥikma*, iz oblasti filozofije. Autor osnovnog djela je Aliruddin al-Abhari (umro 663/1264.), a komentar i ovu glosu napisao je Muḥammad b. Mubārak Šāh, poznatiji kao Mīrak al-Buḥārī (umro oko 740/1340.). Rukopis se vodi pod inventarnim brojem R. 3109, što znači da je već davno zaveden u inventarne knjige ove rukopisne zbirke, ali nije obrađen u petom svesku *Kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, objavljenom 1999. godine, u kojem su obrađeni rukopisi iz filozofije, iako je na donjem prerezu listova ispisano *Hāšīya Mīrak al-Buḥārī*. Razloge treba tražiti u činjenici da je djelo nepotpuno i na početku i na kraju, a da se samo komentar, ali ne i glosa, spominje u dostupnim izvorima. Tek nakon upoređivanja tekstova osnovnog djela i komentara, koji su registrirani u katalozima (dva rukopisa komentara posjeduje i Gazi Husrev-begova biblioteka, vid. peti

svezak Kataloga, br. 3249 i 3250), moglo se utvrditi da je riječ o glosi koju je na svoj komentar napisao ovaj autor. Iako u rukopisu nije navedena godina prijepisa, sudeći po papiru i pismu može se pretpostaviti da je prijepis iz 15. stoljeća.

Svaki novi svezak kataloga rukopisa naših rukopisnih zbirki otkrije nam i poneki do sada nepoznati rukopis bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, pa tako u ovom svesku susrećemo djelo pod naslovom *Miršād al-ḥaraka fī fahm al-'Alāqa* – komentar rasprave o vrstama metafore u arapskom jeziku koji je na al-Antakijevo djelo *al-'Alāqa* napisao Ibrāhīm b. al-ḥāḡḡ Aḥmad-aḡa al-Uḡiḡawī, poznatiji kao Ibrahim Dikrī i Küçük-aga (umro 1267/1850.), a prepisao 1279/1862. Beligradi Muṡafā Muḡibbī b. al-ḥāḡḡ Muḡammad, naib u kadiluku Brčko. Do sada je bilo poznato samo stvaralaštvo ovog autora na turskom jeziku.

U ovom svesku je obrađeno i nekoliko rukopisa čiji su autori Mehmed Handžić i Muhamed Enveri Kadić, što baca novo svjetlo na njihov spisateljski rad. Iako je riječ o autorima koji su živjeli i stvarali u 20. stoljeću, iz kataloga se može vidjeti da su u to vrijeme još uvijek pisali i na orijentalnim jezicima. Ovdje je naveden, između ostalog, Handžićev popis 104 sarajevske džamije sa oznakom godine gradnje i imenom osnivača, a kasnije su dodate dopune o godinama stradanja i obnove tih džamija. Rukopis je autograf, a pisan je na arapskom jeziku (br. 10110-2).

U jednoj od dvije medžmue Muhameda Enverije Kadića ispisana su, između ostalog, 32 tariha koja je ovaj autor spjevao na turskom jeziku o obnovi

sarajevskih džamija u periodu između 1293/1876. i 1345/1926. godine.

Za izučavanje prošlosti Sarajeva zanimljiv je i rukopis nekrologija umrlih muslimana u Sarajevu od 1. redžeba 1318/25. 10. 1900. do 16. šabana 1323/16. 10. 1905. godine (br. 10141). Ispisivao ga je na turskom jeziku Mustafa Abaz, imam džamije Mokro-zade hadži Sinana u Čebedžijama, a u navedenom periodu zapisao je imena i tačne datume smrti preko 1300 osoba.

Karakteristika ovog sveska su i kodeksi iz epistolografije u kojima su ispisivani obrasci pisama i službenih dokumenata, kao i prijepisi dokumenata sa konkretnim imenima, mjestima i datumima. Među njima je jedan kodeks sa oko 150 prijepisa službenih dokumenata vezanih za razna mjesta u Bosni, Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori krajem 18. stoljeća, a prepisao ih je sarajevski kadija Hasan Es'ad-efendi.

I u ovom svesku kataloga, kao i u onim ranijim, obrađivač Haso Popara je pri obradi citirao podatke iz rukopisa o prepisivačima, bivšim vlasnicima ili vakifima, posebno onima iz Bosne i Hercegovine, kao i pojedine bilješke koje svojim sadržajem mogu biti zanimljive za istraživače koji se bave izučavanjem naše kulturne historije.

Uobičajeni indeksi na kraju knjige olakšavaju pretraživanja rukopisa po naslovima, autorima, prepisivačima, bivšim vlasnicima i vakifima, mjestima, kao i signaturnim i kataloškim brojevima.

Objavlivanjem osamnaestog sveska *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke* bogatiji smo za nova saznanja o bogatoj rukopisnoj ostavštini koja se čuva u ovoj biblioteci

Svaki novi svezak *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke* obogaćuje naša saznanja o vrijednosti rukopisnog blaga koje se čuva u ovoj biblioteci, a ovaj, osamnaesti svezak je još jedna uspješno pređena etapa kojom nas je Haso Popara, kataloški obradivši novih 287 kodeksa sa 607 djela “proveo” na tom putu.

Lejla Gazić

THE OTTOMAN WORLD, ed. by Christine Woodhead, Routledge, London and New York, 2012, xx + 536.

Iako je Osmansko carstvo kao višestoljetna državna tvorevina prestalo postojati u prvim decenijama prošlog stoljeća, fenomen njegove višestoljetne egzistencije pod upravom jedne dinastije neprestano privlači pažnju naučne javnosti. U okviru edicije “The Routledge Worlds”, izdavačka kuća “Routledge” nedavno je objavila knjigu pod naslovom “The Ottoman World”. Sam naslov sigurno će privući pažnju kako historičara, prvenstveno osmanista, tako i šire čitalačke publike.

Izdanje se sastoji od trideset radova, podijeljenih u pet poglavlja, čiji autori su neka već afirmisana imena svjetske osmanistike, ali i predstavnici novije generacije osmanista. Autori su nastojati ponuditi odgovore na neka pitanja iz historiografije Osmanskog carstva iz okvira užeg područja svoga interesovanja. Osmanski svijet u ovoj knjizi nije predstavljen iz perspektive osmanske

elite u Istanbulu, što je bio slučaj u nekim radovima nekih ranijih autora, koji su bili bazirani prvenstveno na zvaničnim hronikama i dokumentima. Stoga, ovo nije knjiga o sultanima, janjičarima, velikim vezirima, niti o njihovim kampanjama, nego jedno izdanje koje ima za cilj ponuditi širu sliku osmanskog društva te evidentirati značajne faktore koji su utjecali na živote običnih ljudi u Osmanskom carstvu. Kako bi ponudili jednu drugačiju sliku društva, autori eseja zastupljenih u ovom izdanju kombinovali su različite izvore, odnosno koristili i neke druge vrste izvorne osmanske građe, tačnije zapise u kadijskim sidžilima, zadužbinskim poveljama i sl., koja se odnosi na sve slojeve osmanskog društva, muškarce i žene, bogate i siromašne. Pri tom su nastojali ponuditi novija rješenja u vezi s prirodom i postojanjem “osmanskog svijeta”, uz precizniju definiciju samog pojma “osmanski”, kao i načinom na koji je osmanska vlast veoma dugo uspijevala da održi autoritet na udaljenim teritorijama i u veoma različitim društvenim zajednicama.

Nakon uvodnog dijela (“Introduction”, 1-8), koji je napisala urednica Christine Woodhead, slijede radovi, podijeljeni u pet poglavlja. Prvo poglavlje nosi naslov “Foundations” (Osnivanje), 11-102. Autori koji su dali svoj doprinos u pisanju ovog dijela knjige, bazirali su se na fundamentalne aspekte osmanskog društva, kako na one konstantno prisutne kroz historiju tako i na one koji su pomogli da se postave temelji kasnijem Carstvu. Eseji zastupljeni u ovom poglavlju ističu značaj koji su Osmanlije uvijek pridavale solidnoj ekonomiji te dobro regulisanim i pravednim zakonskim

osnovama u društvenoj zajednici. Pitanje vlasništva nad zemljom, nasljeđivanja zemljišta te osnovne pojmove osmanske fiskalne politike, u svom radu pojasnio je Colin Imber. Rossitsa Gradeva je analizirala sidžile sofijskog kadije iz 17. i ranog 18. stoljeća. Rad Amy Singer o imaretima pokazao se također veoma interesantan, dok se Derin Terzioğlu u svom izlaganju bavi pitanjima sufizma i vakufa kao kame- na temeljaca svakodnevnog života u Osmanskom carstvu.

Drugo poglavlje pod naslovom "The Ottomans and the Others" (Osmanlije i ostali), 103-202, sastoji se od radova sedam autora, koji su se bazirali prvenstveno na objašnjavanje pojma "Osmanski". Kao dinastički termin, slično Habsburzima i Romanovima, termin Osmanski označavao je vladarsko kućanstvo koje je postalo imperija. Zbog procesa regrutiranja zarobljenika i činovnika iz reda nemuslimana, kao i dobrovoljaca koje je privlačila služba u Osmanskom carstvu, nikada osmanska vladajuća klasa nije bila čisto etnički turska. Iako još uvijek u određenoj literaturi termini "osmanski" i "turski" koriste kao sinonimi, oni to nikada nisu bili. S tim u vezi u esejima u ovom poglavlju, bilo je riječi i o stvaranju osmanskog identiteta u 15. i 16. stoljeću. Hakan T. Karateke zagovara kritički pristup pri korištenju osmanskih sekundarnih izvora, kako bi se izbjeglo formiranje nekih paradigmi samo na bazi historijskih narativa. S tim u vezi, osvrće se i na djela nekih osmanskih hroničara i mislioca 16. i 17. stoljeća. Naročita pažnja u ovom poglavlju pridaje se jezicima u Osman- skom carstvu, ali i rasama, religiji te različitim društvenim slojevima. U ovom

dijelu pisano je i o Kizilbaşama, kao i o ustanku Dželalija. Naročito je zanimljiv rad M. Kunta, „Royal and Other Households”, u kojem se govori o kućanstvima nekih osmanskih velikodo- stojnika, te ljudima koji su sačinjavali t akućanstva, a koji su veoma često bili bosasnog porijekla. Iako

Iako je osmanska retorika o univer- zalnoj moći u 16. stoljeću bila neizbjež- na, pogotovo stoga što je za paralelu imala slične tvrdnje od strane impera- tora Svetog Rimskog carstva Karla V, u praksi je pragmatizam i adaptacija lokalnih interesa bila karakteristika osmanske vlasti, naročito u pogr- ničnim regijama. Stoga su u trećem poglavlju "The Wider Empire" (Šira imperija), 205-288, objedinjeni radovi onih autora koji govore o osmanskim prigraničjima. O osmansko-poljskoj granici piše Dariusz Kolodziejczyk, a Nelida Fuccaro o Kurdima i njihovom mjestu na osmansko-safavidskoj grani- ci u 16. i 17. stoljeću. Gabor Agoston je, kao i uvijek, ponudio jedan sažet presjek historije osmanske Mađarske te istakao neke specifičnosti vezane za tu regiju. Tal Shuval se bavi svakodnev-icom pripadnika elite u osmanskom Al- žiru, pri čemu tome zapaža da se alžir- ska elita oformila oko prvog beglerbega Alžira, Hajreddin-paše (Barbarosse) i da su je sačinjavali prvenstveno ljudi vezani za njegovo kućanstvo, te pomor- ski oficiri alžirske flote. U ovom po- glavlju zastupljen je i jedan rad koji se bavi djelatnostima osmanskih trgovaca u Amsterdamu, prvenstveno Jevreja i Ermena. Autor eseja o širenju kuge na prostoru Osmanskog carstva zaključuje da je širenje kuge bilo povezano sa novim osvajanjima, te intenziviranom urbanizacijom i trgovinom.

Četvrto poglavlje, "Ordinary People", (Obični ljudi), 291-406, počinje radom Charlesa L. Wilkinsa o kućanstvima urbane elite u osmanskome Halepu, te odnosima između kućanstva (onih s kojima neko živi) i porodice (onih s kojima je u srodstvu). U ovom poglavlju je i rad Suraiye Faroqhi, koja se bavi marginaliziranim skupinama u Istanbulu u 17. i 18. stoljeću, odnosno svakodnevicom osmanskih podanika koji nisu pripadali eliti. U sličnom tonu je i rad Nelly Hanne o pismenosti među "običnim" stanovništvom osmanskog Kaira, u kojem objašnjava i šta se podrazumijevalo pod pojmom pismenosti od 1500. do 1800. godine. U tom smislu naročito se preispituje uloga sufija koji su bili okupljeni u zavijama, gdje su ljudi podučavani usmeno, te nije bilo velike potrebe naučiti čitati i pisati. Na taj način bilo je mnogo "nepismenih" ljudi koji su istovremeno mogli postati i veoma učeni. Rad Jana Schmidta govori o putovanjima koja su Evropljani poduzimali u Osmansko carstvo i pisanja o tim putovanjima kao o posebnom žanru, te navodi detalje iz jednog takvog djela iz sredine 18. stoljeća. Başak Tuğ, autorica je koja preferira rodne studije te u tom smislu pristupa i izučavanju mjesta i uloge žene u Osmanskom carstvu. Pišući o ženi kao pravnom subjektu u pitanjima braka i razvoda, autorica ide stopama svojih starijih prethodnica, u tzv. feminističkoj historiografiji, koja ima za cilj uvesti ženu u historijski narativ i pisati "njenu priču." I Tülay Artan vodi nas u Istanbul u "dugom 17. stoljeću", 1600-1800. godine. Osnovnom komponentom ovog kriznog perioda drži Kadizadelije sa njihovim učenjem i djelovanjem.

Peto poglavlje knjige, naslovljeno "Later Ottoman", (Kasnije Osmanlije), 409-466, počinje radom Ariela Salzana o situaciji na Bliskom Istoku u "predevečerje tanzimata", koju su karakterisali složeni odnosi među onima koji su nominalno upravljali i onima koji su istinski vladali. Evropski historičari preferiraju podjelu na dvije faze, a za prelomnu tačku uzimaju Požarevački mir 1699. godine te osmanski gubitak teritorija u Ugarskoj. Drugi, koji se ravnaju prema "reformističkoj" literaturi iz 17. stoljeća, smještaju početak "opadanja" u kasno 16. stoljeće, pa čak i ranije. Međutim, kada se vrši periodizacija Osmanskog carstva iz šire socio-ekonomske perspektive, nameću se tri faze. Srednja "stabilna" faza počinje 1541. godine, osvajanjem Ugarske, a karakterišu je administrativna reorganizacija i samoodrživa ekonomija te komercijalni prosperitet. Druga faza nastaje oko 1760. godine, a u vezi je sa promjenom dinamike u trgovini sa Evropom, kao i katastrofalnim porazom u ratu s Rusijom 1768-74. godine, kada nastaje treća faza.

U vezi s tim, rano 17. stoljeće, u kojem su raniji historičari vidjeli prve znake slabljenja Osmanskog carstva, autor Michael Ursinus posmatra kao dio jedne globalne generalne krize u 17. stoljeću, a ne samo kao rezultat slabosti Osmanskog carstva. Osnovna karakteristika razmatranja Ehuda R. Toledana, jeste njegov pristup u preispitivanju dosadašnjih postavki orijentalizma i funkcionalizma. Preispitujući dosadašnje poglede na periodizaciju Osmanskog carstva, autor zagovara reviziju paradigme o "usponu i opadanju Osmanskog carstva", koja

predstavlja jedan od temelja Orijeentalizma, te umjesto pojma “opadanje” predlaže uvođenje pojma “decentralizacija”. Pristalica je napuštanja funkcionalizma, pripisivanja organskih osobina neorganskim entitetima-jedinicama, poput država, usljed čega je Osmansko carstvo u 19. stoljeću smatrano “bolesnikom na Bosforu”.

Ali Yaycioğlu u svom radu govori o pokrajinskim velikodostojnicima u Osmanskom carstvu, te odnosima centar-periferija u 18. i ranom 19. stoljeću. On se dotiče i pitanja ajana, pri čemu koristi knjigu i radove A. Sućeske koji je pisao o ajanima u Bosni. Inače, autori ovog zbornika, čak i u onim pitanjima na koje je ranija bosansko-hercegovačka osmanistika dala odgovore, skoro nikako nisu konsultovali radove naših osmanista. Među rijetkim naslovima navedenim u literaturi su *Sidžil mostarskog kadije* u prijevodu M. Mujića, te nekoliko radova Avde Sućeske, Nedima Filipovića i Hazima Hadžibegića. Riječ je o radovima od kojih su neki objavljeni u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, ali na engleskom jeziku, što ukazuje na to da je razlog nekorisćenja mnoštva drugih radova možda ipak samo jezička barijera.

Na kraju knjige se nalazi *Rječnik termina*, na stranicama 467-470, potom *Izvori i literatura* svih naslova koje su koristili svi autori, objedinjeni na stranicama 471-529 te *Indeks*, na stranicama 530-536.

Na prvi pogled, čini se da već afirmisani osmanisti u ovom izdanju samo ponavljaju ono o čemu su već pisali na nekim drugim mjestima i u drugim izdanjima. Međutim, ovo je bila jedinstvena prilika da sintetiziraju svoja dosadašnja saznanja i iznesu sve one zaključke do kojih su došli u

okviru svojeg užeg polja specijalnosti. Ono što privlači naročitu pažnju u vezi s ovim izdanjem, jeste činjenica da su autori radova, izgleda, imali priliku čitati radove ostalih autora objavljene u ovoj knjizi, te pružati jedni drugima korisne sugestije. To se može zaključiti iz brojnih podnožnih napomena u kojima autori najčešće zahvaljuju svojim kolegama zbog toga što su im prije objavljivanja rada skrenuli pažnju na neka pitanja. Na taj način svi radovi su poprimili jednu zajedničku notu, a istovremeno su izbjegnuta eventualna ponavljanja. Činjenica je da se ovakvi poduhvati jedino i mogu uraditi uspješno samo onda kada ljudi iz iste struke saraduju jedni s drugima te ne-sebično međusobno dijele svoje spoznaje i iskustva. Urednica Christine Woodhead, koja je vjerovatno i bila ta koja je bodrila autore na kooperaciju, zaslužuje čestitke zbog izvrsne koordinacije među svima njima, što je, na kraju rezultiralo ovim, veoma uspješno okončanim, međunarodnim projektom, knjigom *The Ottoman World*.

Elma Korić

ROYAL COURTS, DYNASTIC STATES AND EMPIRES: A GLOBAL PERSPECTIVE /ed. by. Jeroen Duindam, Tulay Artan, Metin Kunt, (Rulers&Elites: Comparative Studies in Governance, v. 1), Brill, Leiden/Boston, 2011, xvi + 444.

Iako je tendencija savremene historiografije bavljenje mikrohistorijom, odnosno prodiranjem u svakodnevicu “malog čovjeka” u prošlosti, još

uvijek ne jenjava interes za proučavanje detalja iz života znamenitih vladara i okružja na njihovim dvorovima. Na to ukazuje i činjenica da je eminentna izdavačka kuća Brill nedavno pokrenula novu ediciju pod naslovom *Rulers&Elites*. Pažnju nam je privukla prva knjiga u okviru navedene edicije, pod naslovom *Royal Courts, Dynastic States and Empires: A Global Perspective* (Vladarski dvorovi, dinastičke države i carstva: Globalna perspektiva). Riječ je o zborniku radova prezentiranih na naučnom skupu pod naslovom "Royal Courts and Capitals", (Vladarski dvorovi i prijestonice), održanom u Istanbulu 14-16. oktobra 2005. godine. Konferencija je imala za cilj prikazati vladarsko kućanstvo i njegovo mjesto u širem društvenom kontekstu. Pored osam radova učesnika navedene konferencije, knjiga sadrži još i priloge sedam stručnjaka koji su pisali o onim dvorovima o kojima nije bilo riječi na skupu.

U uvodnom razmatranju urednika Jeroena Duindama, nazvanom "Royal Courts in Dynastic States and Empires", (Vladarski dvorovi u dinastičkim državama i carstvima), 1-23, saznajemo koji su bili osnovni motivi i ciljevi organiziranja već spomenutog naučnog skupa kao i objavljivanja ovog izdanja. Već na prvi pogled može se vidjeti da ova knjiga ne predstavlja pregled svih dvorova u cjelokupnoj svjetskoj historiji. Prema riječima urednika, neki dvorovi poput japanskog, afričkih i drugih nisu uvršteni iz praktičnih razloga, kako zbog obima knjige tako i zbog činjenice da o njima već postoje brojne historijske i antropološke studije.

U pisanju radova, autori su nastojali da se drže osnovnih postavki i ranije definisanih koordinata. Uz objašnjavanje nekih osnovnih pojmova, kako onih u vezi same prirode dinastičke vladavine, preko poveznica među kućanstvima te uloge dvorova kao mjesta sastajanja, objašnjena je i uloga dvora kao centra kulture. U radovima je dato objašnjenje u vezi s tim šta se podrazumijevalo pod pojmom dvora i dvorskog kućanstva, a komparativnom metodom ukazano na neke sličnosti i razlike među evropskim vladarskim dvorovima i vladajućim dvorovima u Aziji. Između ostalog, navedeno je i npr. koji su to službenici ubrajani u dvorjane palače Osmanskog sultana, do koje mjere su paževi na osmanskom dvoru sličili onima na evropskim dvorovima i sl.

Nakon uvodne riječi, slijede radovi koji su hronološki raspoređeni u tri cjeline. U prvoj tematskoj cjelini naslovljenoj "From Assyria to Rome", (Od Asirije do Rima), koja obuhvata period negdje od 9. stoljeća pr.n.e., pa do kraja 5. stoljeća n.e., nalaze se radovi četiri autora.

Rad Gojka Bajramovića nosi naslov "Pride, Pomp and Circumstances: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE", (Ponos, Raskoš i Okolnosti: Palača, Dvor i Kućanstvo u Asiriji 879-612 pr.n.e.), (str. 27-61). Kao početnu tačku u izučavanju izgleda asirskog dvora autor uzima tzv. Sjeverozapadnu Nimrudovu palaču, koja je više od dva stoljeća služila kao dvor asirskih vladara i mjesto gdje je živjela vladarska porodica. Ona predstavlja rani prototip neoasirske palače,

a njen arhitektonski plan korišten je i doradivan u izgradnji svih narednih asirskih vladarskih rezidencija. S ciljem razumijevanja strukture i organizacije asirskog vladarskog dvora, autor polazi od značajne činjenice da se dvor kao društvena institucija prostorno nalazio u okvirima vladarske palače. Na taj način dolazilo je do bliske interakcije između pripadnika elite i vladara. To je bilo mjesto oglašavanja i ispoljavanja vladareve moći kao i mjesto političkih pregovora te prijema inostranih velikodostojnika. Uz to, kako smo već rekli, dvor je bio i dom vladarske obitelji. Osim toga, na dvoru su živjele i kćeri potčinjenih ili savezničkih vladara, u dvorske riznice su pohranjivani prihodi od poreza i ratni plijen, najbolji muzičari i umjetnici su tu prakticirali svoju umjetnost, na jednom mjestu okupljali su se i renomirani učenjaci i najžešći ratnici. Prilikom pisanja ovog rada autor se obilato koristio i saznanjima svojih prethodnika koji su pisali o navedenoj i sličnim temama što se vidi i iz iscrpnih podnožnih napomena, gdje je navedena brojna stručna literatura na različitim jezicima.

Potom slijedi rad Rolfa Strootmana, "Hellenistic Court Society: The Seleukid Imperial Court under Antiochos the Great, 223-187 BCE", (Društvo helenističkog dvora: Seleukidski dvor u vrijeme Antiohija Velikog, 223-187. pr.n.e.), str. 63-89.

Političkom scenom antičkog svijeta u Helenističkom periodu, koji je trajao otprilike posljednja tri stoljeća pr.n.e., dominirale su tri makedonske dinastije: Seleukidi, koji su upravljali prostorima Bliskog Istoka i Centralne Azije; Antigonidi, koji su nastojali

zavladati Grčkom i Balkanom prije nego što su ih uništili Rimljani 168. godine pr.n.e.; te Ptolomejci, koji su iz svoje prijestonice, Aleksandrije, pod upravom držali područje istočnog Sredozemlja. Autor je ovim radom nastojao da razbije ustaljene mitove o apsolutizmu u helenističkim kraljevstvima, koji još uvijek egzistiraju u literaturi. Na primjeru seleukidskog vladara Antiohija III, autor je pokazao da on ne samo da nije bio apsolutistički vladar, čak ni na svom vlastitom dvoru, nego je čak bio primoran da prizna sve veću rastuću moć lokalne aristokratije. Autor je uložio veliki trud kako bi ponudio odgovore na neka osnovna pitanja u vezi sa situacijom na dvoru Antiohija III, a potom pokazao i ko su sve bili članovi njegovog dvora. Pokušao je otkriti i to da li je postojala nasljedna aristokracija te prikazao način na koji su se pripadnici lokalne civilne elite integrisali u vladajuće strukture, polazeći od nekih osnovnih pojmova u vezi s definisanjem odnosa između vladara i građanske elite.

Uži krug kraljeve pratnje sačinjavali su mladići istih godina, a potom i paževi, sinovi kralja i značajnijih Makedonaca, te pripadnici aristokratije čije porijeklo nije bilo grčko. Najpoznatiji među njima, miljenicima kralja Antiohija II, jeste čuveni Hanibal od Kartage. Iako mu ostali članovi uže kraljeve pratnje nisu vjerovali, on je uživao puno povjerenje kralja, koji se s njim često savjetovao i čak mu dodijelio funkciju komandanta vojnih snaga.

Dva su rada u ovom tematskom bloku posvećena Rimskom carstvu. Prvi od njih, čiji je autor Andrew

Wallace-Hadrill, nosi naslov "The Roman Imperial Court: Seen and Unseen in the Performance of Power", (Rimski vladarski dvor: Vidljivo i nevidljivo u manifestaciji moći), (91-102).

Autor je počeo svoje izlaganje riječima koje se pripisuju Marcusu Aureliusu, da sve što se dešava u sadašnjosti, već se desilo nekada u prošlosti i ponovo će se desiti u budućnosti. Budući da se historija ponavlja, autor smatra da nedostaje jedna kvalitetna komparativna studija koja bi pokazala kako su svi vladarski dvorovi kroz historiju međusobno bili veoma slični te da postoje snažne veze među njima koje povezuju rimski dvor sa kasnijim dvorovima, prvenstveno helenkim, a potom i Aleksandrovim, te perzijskim čiju je dvorsku praksu usvojio Aleksandar nakon osvajanja. Rimski dvor je pružao model i za bizantijski, papinski i mnoge druge dvorove ranog srednjeg vijeka, a preko bizantijskog i za ruski i osmanski. Analizirajući dosadašnju literaturu o rimskom dvoru, autor je zaključio da postoje često vrlo suprotne predstave koje različiti autori, ovisno o vremenu nastanka, nude u svojim djelima. U pisanju ovoga rada i iznošenju zaključaka do kojih je došao, autor se služio jednim pisanim tekstom, odnosno biografijom izvjesnog Seutoniusa, punom dvorskih anegdota. Zaključio je da je dvor vladara bio "arena u kojoj se trgovalo moći". Dvor, stoga, prema mišljenju autora, treba definisati kao prostor oko vladara, u okviru kojeg se pregovara o pristupu "imperijalnoj moći." Autor razmatra i to do koje faze se išlo u kultivisanju ili odomaćenju aristokratije, što prije pripada oblasti moderne psihologije.

Drugi rad, koji također govori o Rimskom carstvu, nosi naslov "Court and State in the Roman Empire-Domestication and Tradition in Comparative Perspectives", (Dvor i država u Rimskom carstvu-odomaćenje i tradicija u perspektivi komparacije), str. 103-128.

Autor Peter Fibiger Bang prve pasuse svoga rada posvećuje sedždi, odnosno padanju ničice pred vladarom, kao formi iskazivanja poštovanja prema vladaru, koja se bila ustalila u Mogulskoj imperiji. Budući da su Moguli smatrali sebe nasljednicima velikih tradicija srednje Azije i Perzije, uz ostalo, preuzeli su i tu praksu iskazivanja pokornosti vladaru, kakva je vladala na ahemenidskom dvoru. Taj ritual pod nazivom *proskunésis*, prostiranje pred vladarom, prakticirali su i antički Grci i Rimljani. Navedenu praksu je ukinuo mogulski vladar Akbar (1556-1605), smatrajući je blasfemičnom. Potom, i ovaj autor preispituje tezu Norberta Eliasa o odomaćenju elite te razlozima zbog kojih je vladar nastojao transformisati svoje domaćinstvo u vladarski dvor, nadajući se da će tako privući i integrisati plemstvo u upravu u širim oblastima. Na taj način su "pripitomljavani" članovi stare elite, a utjecaj i značaj vladarskog dvora je rastao. Međutim, kako je Elias pisao iz perspektive sljedbenika teorije modernizma, njegov model je baziran na primjeru apsolutističkog francuskog dvora kasnog sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, te ne smije bezrezervno prihvatiti, nego mu treba pristupati sa izvjesnom dozom opreza.

U drugoj cjelini "Successors and parallels in East and West", grupisani su radovi pet autora. Paul Magdalino autor je rada "Court and Capital

in Byzantium”, (Dvor i Prijestonica u Vizantiji), str. 131-144. Bizantijski vladarski dvor, koji je postojao i trajao više od hiljadu godina, nije bio konstantno povezan sa prijestonicom Konstantinopolisom. Jer, sam dvor može postojati i bez prijestonice, a svako ono mjesto gdje se dvor duže zadrži i “pusti korijenje”, može postati nukleus buduće prijestonice. Dvor je napuštao grad onda kada bi imperator kretao u pohod ili se povlačio u svoju ljetnu palaču na obalama Bosfora. Jezgru vizantijskog dvora sačinjavalo je privatno vladarevo kućanstvo, dok su vanjski dio dvora sačinjavali javni službenici, među kojima su oni višega ranga sačinjavali Senat. Njihova osnovna aktivnost bila je vezana za provođenje ceremonijala s ciljem uzdizanja cara. Istovremeno, biti dio tog ceremonijala i prikazivati svoj vlastiti status, predstavljalo je izuzetnu čast. Osnovni izvor koji je autor koristio kako bi formirao sliku bizantijskog dvora jeste djelo *Knjiga ceremonija* iz vremena imperatora Konstantina VII (945-955.) Međutim, u kasnijim stoljećima gube se neke osnovne karakteristike bizantijskog dvora i ceremonijala koji su na njemu vladali, nestalo je pompe iz ranijih vremena. Bizantija je već tada bila samo prijestonica i dvor bez carstva, poprimivši mnogo toga od asirskog i perzijskog nasljeđa, ali i turkijskih elemenata iz susjedstva. Kada je izaslanik iz Kastilje, Clavijo, posjetio bizantijski dvor 1402. godine, imperator ga je primio “u svojim privatnim odajama, ...sjedeci na izdignutom podiju, prekrivenim malim ćilimima.”

Rosamond McKitterick, “A King on the Move: The Place of an Itinerant

Court in Charlemagne’s Government”, (Kralj u pokretu: Mjesto pokretnog dvora u vladavini Karla Velikog), 145-169.

Kako se i iz naslova da naslutiti, rad se bavi pokušajem rekonstrukcije kretanja i aktivnosti jednog od najznačajnijeg evropskog vladara svih vremena, Karla Velikog, čije je kraljevstvo do kraja 8. stoljeća obuhvatalo šire područje srednje Evrope. Na osnovu objavljene mape njegovog kretanja, kao početne tačke u istraživanju, autorica je nastojala da pronađe i tačno locira bitke u kojima je učestvovao, njegova sjedišta, lokaciju kanala kojim je nastojao povezati rijeke Dunav i Rajnu. Međutim, ono što mapa ne kazuje jesu razlozi zbog kojih je kralj putovao, kao ni period u kojemu se zadržavao na pojedinim lokacijama. Pod pojmom “pokretno kraljevstvo” podrazumijeva se forma vladavine u kojoj vladar izvršava sve administrativne poslove i simboličnu reprezentaciju vladavine periodičnim ili stalnim putovanjem kroz oblasti pod svojom upravom. To, dakle, nije samo simbolično nego stvarno vladanje kraljevstvom, a kraljevi podanici dolazili su mu na onim mjestima koja je posjećivao.

Novina koju autorica predlaže jeste da je potrebno napustiti jednu standardnu praksu koja je zastupljena u skoro svim studijama o srednjovjekovnim vladarima, odnosno pretpostavku da jedna povelja izdata u ime kralja ujedno znači i fizičko prisustvo samog vladara u mjestu izdavanja. To potkrepljuje nizom sačuvanih dokumenata, odnosno povelja Karla Velikog izdatih 775. godine, iz kojih je očigledno da, s obzirom na datume

i mjesta izdavanja povelja, kralj nika-ko fizički nije mogao biti istovremeno na svim nabrojanim lokacijama koje se u njima spominju.

Isenbike Togan autorica je rada pod naslovom "Court Historiography in Early Tang China: Assigning a Place to History and Historians at the Palace", (Dvorska historiografija u Kini rane dinastije Tang: dodjeljivanje mjesta historiji i historičarima na dvoru), 171-198.

U vrijeme vladavine kineske dinastije Tang (618-907), među aktivnosti na dvoru spadalo je i zapisivanje historije, a historičari su postavljeni na dvorske funkcije. Institucionaliziranje pisanja historije tada jedan je od primjera politiziranja historije, odnosno začetaka pisanja politički podobne historije. Taj novi trend u pisanju o prošlim i aktuelnim dešavanjima, koji je formirao jedan novi pristup i metodama buduće historiografije, započet je u "zlatnom dobu" kineske historije, za vrijeme vladavine Tang Taizonga (627-649). Početna tačka u pisanju bila je Taizongova pobjeda nad ranim Turcima (kin. *Tujue*, tur. *Göktürk*) 630. godine. Historiju od tada više nisu pisali pojedinci, već članovi komisije, uposleni na dvoru. Njihova kancelarija bila je smještena na samom dvoru i veoma blizu vladarske kancelarije, što je svjedočilo o njihovom statusu i značaju. Međutim, to je istovremeno bila i preventivna mjera, kako bi historičari bili zaštićeni od vanjskih utjecaja i mogućih pritisaka. Cilj takve vrste historije bila je glorifikacija vladara i njegovih vojnih pobjeda, kao i njegovih aktivnosti u vezi s popravkama palača i izgradnjom prijestonice.

Zvanična historija pisana je na osnovu dvorskih dnevnika koji su vođeni svakodnevno. Pisali su ih dvorski pisari koji su bili članovi vladareve pratnje. Zbog jakog utjecaja koji je vladar imao na navedenu komisiju, i njegove angažiranosti u projekt pisanja historije, njegov period okarakterisan je kao zlatno doba, a komisijsko pisanje historije nastavljeno je i u narednim dinastijama.

Nadia Maria El Cheikh, autorica je rada pod naslovom "To be a Prince in the Fourth/Tenth Century Abbasid Court", (Biti princ na Abasidskom dvoru u 4./10. stoljeću), 199-216.

Autorica polazi od pojašnjenja osnovnih pojmova u vezi s abasidskim dvorom koji još uvijek nisu dovoljno objašnjeni. S tim u vezi nastoji odgonetnuti ko su bili paževi na abasidskom dvoru, kakva je bila razlika između vladarskog domaćinstva i uprave, na koji način je formirano okružje vladara i sl.. Nastojeći da rekonstruiše jedan aspekt u životu abasidskog princa Abu-l 'Abbasa, najstarijeg sina halife Al-Muqta-dira, (295-320. godina po Hidžri / 908-932. godina), odgovore na ova i slična pitanja potražila je u izvornim dokumentima. Budući da navedeni period obiluje narativima u kojima se obrađuju mnoge raznolike teme, autorica je zavirila u dvorsku svakodnevicu, ali i saznala ponešto o neformalnim mrežama koje su na dvoru djelovale. Jedan od najznačajnijih autora Miskawayh (um. 421/1030), u svome djelu *Tajarib al-umam*, u tom kontekstu spominje mnoštvo ljudi raznih kategorija, tako da nekada nije jednostavno povući jasnu granicu među brojnim dvorjanima, pratnjom

i birokratama u halifinoj palači u abasidskom Bagdadu. Iako ne postoje materijalni ostaci abasidske palače, zna se da se ona nalazila na obali Tigrisa, da je u vrijeme al-Muqtadira proširena u veliki kompleks građevina, sa džamijom, banjom, paviljoni- ma, sportskim terenima, povrtnjaci- ma, cvjetnim baščama i sl. Tada je, izgleda, i nastao običaj da žene imaju svoje privatne odaje u ženskom di- jelu, odvojenom od ostatka palače. Pretpostavlja se da je u tom dijelu palače bilo “u vrijeme al-Muqtadira bilo (...) 11. 000 sluga, 4000 djevoja- ka, slobodnih i ropkinja, i na hiljade posluge.” Autorica prati životni put abasidskog princa, od trenutka nje- govog rođenja, obrezivanja, obrazo- vanja, opisa njegovog fizičkog izgle- da, prelaska u vlastiti dvor, njegovih dužnosti i pa sve do posljednjih go- dina njegovog života. Neprilike koje su ga zadesile nakon što je njegov amidža zasjeo na abasidski tron te ga zatočio, strah i opasnost u kojima je nekoliko godina živio, nenadano je zamijenila vijest da je na njega red da preuzme vlast. Činjenica da on nije težio za vlasti, kao i njegova dobro- namjernost, osjetile su se i u njegovoj vladavini, tako da je u izvorima ostao zabilježen kao pozitivan vladar.

Ruth Macrides, “Ceremonies and the City: The Court in Fourteenth- Century Constantinople”, (Ceremo- nije i grad: Dvor u Konstantinopolisu u četrnaestom stoljeću), 217-235.

Nakon 1204. godine, kada su kr- staši u 4. krstaškom pohodu razorili grad, ostalo je samo nekoliko saču- vanih tekstova koji govore o cere- monijalima koji su vladali na bizan- tijskom dvoru u Konstantinopolisu.

Na osnovu jednog takvog teksta anonimnog autora, koji se smatra reprezentativnim za cijeli navedeni period, autorica je pokušala skicirati dvorski život Konstantinopolisu do osmanskog osvajanja 1453. godine. Navedeni tekst je poredila sa sličnim tekstom iz 10. stoljeća, čiji autor je sam vladar, Konstantin VII. Prema anonimnom autoru, dvorski staleži razlikovali su se po vrsti šešira koji su nosili (*skiadion*-obični svakod- nevni šešir i *skaranikon*-svečani) te boji i materijalu od koje su ti šeširi napravljeni. Zlatni *skaranikon* nosili su pripadnici višeg staleža, dok su cr- veni *skaranikon* nosili nižerangirani službenici. Isto djelo pruža uvid i u brojne detalje iz života u vladarevoj palači kao i ceremonijalima koji su se tu održavali.

Poglavlje “The Early Modern World” počinje radom pod naslovom “The Pope’s Household and Court in the Early Modern Age”, (Papinsko kućanstvo i dvor u ranom novom vi- jeku), 239-264.

Autorica rada Maria Antoanetta Visceglia daje jedan osvrt na boga- tu historiografiju o Rimskoj kuriji, zaključujući da se međunarodna hi- storiografija tradicionalno bavi pa- pinskim dvorom u modernom dobu fokusirajući se na nastanak i razvoj kurijske birokratije, te na odnose između tih birokrata i italijanske aristokratije. Također, u Evropi su napisane mnoge studije u vezi s od- nosima među kućanstvom i dvorom u srednjem i ranom novom vijeku, koje su otvorile mnoga pitanja o od- nosima između članova papine svite i birokratskih struktura Rimske države. Međutim, još uvijek se ne mogu sa

sigurnošću razlikovati oni Papini službenici koji su obavljali administrativne od onih koji su obavljali domaćinske poslove. Jedan dokument s početka 15. stoljeća navodi čak dvadeset pet kategorija službenika u službi Pape. Najuzi krug činila je kategorija papinskih službenika zvana *familiares*, čiji članovi su imali specijalna prava i privilegije.

Slijedi rad Sabine Dabringhaus, "The Monarch and Inner-Outer Court Dualism in Late Imperial China" (Monarh i unutarnjo-vanjski dualizam na dvoru u kasno-imperijalnoj Kini), 265-287.

Početak vladavine dinastije Ming 1368. godine, označava početak kasne imperijalne ere u kineskoj historiji. Autorica preispituje tvrdnje o autokratskoj pa čak i despotskom političkom sistemu dinastije Ming, ali i njene nasljednice, dinastije Qing (1644-1911). Vladari obje dinastije učvršćivale su svoj vladajući položaj, vladari dinastije Ming snažili su položaj evnuha nauštrb tradicionalne pismene elite, dok su se vladari dinastije Qing u održavanju balansa snaga na dvoru oslanjali na mandžurske i mongolske plemiće, koji su bili rivali, a ujedno i protuteža jedni drugima. Autorica navodi neke od karakterističnih trenutaka u višestoljetnoj kineskoj historiji a koji su u vezi s funkcioniranjem dvora i birokratskog uređenja carstva, poput osnivanja "unutarnjeg kabineta" tek vrijeme Chengzua početkom 15. stoljeća, preko prenošenja prijestonice carstva iz Nankinga u Peking, u palaču prozvanu Zabranjeni Grad u istom periodu. Sama palača simbolizira ujedno i jednu od najupečatljivijih obilježja vladavine dinastije Ming, odnosno

distanciranost vladara od potčinjenih mu subjekata.

Slijedi rad profesora Metina I. Kunta, "Turks in the Ottoman Imperial Palace", (Turci na osmanskom vladarskom dvoru), 289-312. Kao razlog zbog kojeg bi ovakav naslov rada u osmanistici bi došao sa upitnikom i uzvičnikom na kraju, autor ističe da su halife i sultani voljeli su da se distanciraju od glavnih etničkih grupa u društvu na taj način što bi u okvirima svog kućanstva formirali trupe sačinjene pretežno od stranaca, nemuslimana, koji su preodgajani u kadrove lojalne vladaru. Oni su živjeli posve odvojeno od običnih ljudi, kao elitni korpus, sa posebnim običajima i odjećom. Na taj način iz spomenutog korpusa iznicali su istaknutiji vojskovođe, a neki čak osnivali i svoje vlastite dinastije, kao što je memlučka dinastija u Egiptu i Siriji te sultanat u Delhiju, koji su nastali nekako istovremeno u trinaestom stoljeću. Regruti koji su ulazili u okvire te klase, vojno-administrativnih robova (ar. *mamlûk*, tur. *kul*), uglavnom nemuslimani, morali su potjecati sa nemuslimanskih teritorija, jer su nemuslimani koji su živjeli u okvirima muslimanskih zemalja bili u statusu štićenika (ar. *zimmî*). Tek su osmanski sultani uveli praksu regrutiranja mladića iz redova nemuslimanskih podanika svoga carstva praksom zvanom devširma (tur. *devşirme*), čime su "etnički" Turci u jednom periodu, postali manjina na dvoru. Autor objašnjava kako je te kao proces devširme, te na koji način su odabrani mladići prelazili na islam, a potom prolazili kroz različite faze odgojnog i obrazovnog procesa na dvoru. Nakon "diplomiranja",

sukladno svojim sklonostima i sposobnostima, raspoređivani su na različite funkcije. Autor razmatra dva slučaja nasljeđivanja trona, Selima II i Murata III kako bi dao odgovore na pitanja kako su Osmanlije shvatali i koncipirali svoju političku strukturu i koja je bila njihova ideja “države”.

Ebba Koch autorica je rada pod naslovom “The Mughal Audience Hall: A Solomonic Revival of Persepolis in the Form of Mosque”, (Mogulska dvorana za prijeme: Solomonsko oživljavanje Persepolisa u formi džamije), 313-338.

Autorica se bavi proučavanjem dvora Velikih Mogula u vrijeme Šah Džahana (vladao 1628-58.). I u islamskom svijetu pompa, ceremonijali, arhitektura i umjetnost smatrani su neiscrpnim instrumentima iskazivanja vlasti. I Ibn Haldun u svojoj *Muqaddimi* skreće pažnju na presudnu ulogu koju su muslimanski vladari odigrali u razvoju arhitekture i svih ostalih grana umjetnosti i zanatstva koje su doprinosile učvršćivanju njihovog statusa. Nove Šah Džahanove dvorane za prijeme, *Diwan-i ‘Amm*, izgrađene su nakon njegovog ustoličenja u novoj tvrđavi-palači u Agri, Lahoreu i, prema nekim pokazateljima, u Burhanpuru, u centralnoj Indiji. Za razliku od privatnih palača, koje su označavane nazivom *khass*, privatne, u koje su pristup imali samo odabrani, one dvorane s nazivom *‘amm*, bile su dostupne javnosti.

Dvoranu u Agri, izgrađenu u početku od drveta, kasnije je zamijenila zgrada od “crvenog kamena pješčara ožbukano bijelim mramorom”, koju je pjesnik usporedio s vrtom punim čempresa. Autorica je priložila i nekoliko fotografija navedenih dvorana,

koje je fotografisala nedavno. I Šah Džahanu je uzor bio perzijski, odnosno vladarska palača “sa stotinu stubova” u Persepolisu, centru ahemenidskog kraljevstva. Iako je Aleksandar Veliki uništio Persepolis, on je stoljećima ostao simbolično veoma cijenjeno mjesto kojem je težio svaki vladar.

Tülay Artan, “Royal Weddings and the Grand Vezirate: Institutional and Symbolic Change in the Early Eighteenth Century”, (Vladarska vjenčanja i institucija velikog vezira: Institucionalne i simbolične promjene u ranom 18. stoljeću), 339-399.

O vjenčanjima u Osmanskom carstvu kao i proslavama i ceremonijama vezanim za to, postoje škrti podaci u hronikama iz 16. i 17. stoljeća. U rukopisima s početka 18. stoljeća o vjenčanjima osmanskih prinčeva postoji nešto više informacija. To naročito važi za knjige o festivalima koje nose naziv *sûrnâme* i veoma često pružaju iscrpne i detaljne podatke o prinčevskim vjenčanjima sa mnoštvom detalja. Autorica je u Nacionalnoj biblioteci u Beču pronašla jedan primjerak *sûrnâme* koji baca više svjetla na jedan slučaj trostrukog vjenčanja, koje je 1724. godine organizirao veliki vezir Damad Ibrahim-paša za tri kćeri sultana Ahmeda III (1703-1730). Sama proslava je trajala od 20 februara do 16 marta, a bila je praćena kako mnogim sadržajima unutar same palače Topkapı, ali i brojnim drugim ceremonijama. Autorica je naročito detaljno obradila navedeni rukopis iz Beča zbog čega je rad veoma obiman.

Glavni urednik ovog izdanja Jeroen Duindam, autor je završnog izlaganja pod naslovom “Versailles, Vienna and Beyond: Changing Views

of Household and Government in Early Modern Europe”, (Versaj, Beč i poslije: Mijenjanje pogleda na kućanstvo i vladu u Evropi u ranom novom vijeku), 401-431.

Versajska palača, koja svojom impozantnom arhitekturom i vrtovima pojačava sliku vladara u simboličkom centru svojeg kraljevstva, oličenje je evropskog dvora ranog novog vijeka. Autor povlači paralelu između Versaja i dvora habsburškog vladara u Beču te komparativnom analizom sagledava situacije koje su vladale na ova dva rivalska dvora tadašnje dvije “super-sile”. Budući da su se kroz historiju neizbježno javljale tenzije među vladarima i elitom, autor zaključuje da su i francuski i habsburški vladari pribjegavali okupljanju pripadnika elite fizički na jednom mjestu, na dvoru, kako bi ih na taj način kontrolisali.

Svi prilozi koji su objedinjeni u ovom zborniku radova, nastali su kao kao plod dugogodišnjeg istraživačkog rada i iskustva navedenih autora. Namijenjeni su kako pripadnicima akademske zajednice, posebno historičarima, tako i široj čitalačkoj publici. Ukoliko knjigu posmatramo iz ugla prosječnog čitaoca, moglo bi se reći da su svi prilozi mogli biti i nešto sažetiji i kraći. Jer, jedan prosječni pa čak i bolje informisan čitalac, sigurno neće moći brzo procesuirati mnoštvo ponuđenih informacija. Međutim, svim onima koji se dublje budu bavili ovom i sličnim temama, i kojima budu potrebne detaljnije informacije, u ponuđenim radovima će zasigurno pronaći mnoštvo korisnih podataka.

Elma Korić

Tijana Krstić, *CONTESTED CONVERSIONS TO ISLAM. NARRATIVES OF RELIGIOUS CHANGE IN THE EARLY MODERN OTTOMAN EMPIRE*, Stanford University Press, Stanford, California, 2011, 264 str.

Odavno je shvaćen značaj izučavanja specifičnih društvenih i religijskih pojava kao sastavnica širih historijskih procesa koji se postepeno razvijaju u vremenu (*longue durée*), i prevladavanja ograničenja i izolativnosti pojedinačnih disciplina. Upravo je ovakvo polazište studije *Contested Conversions to Islam. Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Osporavani prelasci na islam. Narativi promjene vjere u ranom modernom Osmanskom carstvu) historičarke Tijane Krstić, objavljene u izdavačkoj kući Stanford University Press 2011. godine. Studija se sastoji od šest poglavlja, uz uvod, zaključak i ostale obavezne dodatke. Uvod studije nosi naslov *Turning “Rumi”*: *Conversion to Islam, Fashioning of the Ottoman Imperial Ideology, and Interconfessional Relations in the Early Modern Mediterranean Context* (Postajanje “Rumijem”: Prelazak na islam, kreiranje osmanske imperijalne ideologije i međuvjerski odnosi u kontekstu Mediterana iz ranog modernog perioda); prvo poglavlje je naslovljeno *Muslims Through Narratives: Textual Repertoires of Fifteenth-Century Ottoman Islam and Formation of the Ottoman Interpretative Communities* (Muslimani u narativima: tekstualni repertoari

osmanskog islama petnaestog stoljeća i oblikovanje osmanskih interpretativnih zajednica). Drugo nosi naslov *Toward an Ottoman Rumi Identity: The Polemical Arena of Syncretism and the Debate on the Place of Converts in Fifteenth-Century Ottoman Polity* (Prema osmanskome rumijskom identitetu: polemičko poprište sinkretizma i rasprava o mjestu preobraćenika u osmanskoj državi petnaestog stoljeća), treće *In Expectation of the Messiah: Interimperial Rivalry, Apocalypse, and Conversion in Sixteenth-Century Muslim Polemical Narratives* (U iščekivanju Mesije/Mehdija: Unutarimperijalno suparništvo, apokalipsa i preobraćenje u muslimanskim polemičkim narativima iz šesnaestog stoljeća), četvrto *Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization* (Prosvijetljeni islamom i slavom osmanskog sultanata: narativi preobraćanja na islam u prvom licu u doba konfesionalizacije). Dok peto poglavlje nosi naslov *Between the Turban and the Papal Tiara: Orthodox Christian Neomartyrs and Their Impresarios in the Age of Confessionalization* (Između turbana i papske tijare: pravoslavni novomučenici i njihovi promotori u doba konfesionalizacije), šesto je naslovljeno *Everyday Communal Politics of Coexistence and Orthodox Christian Martyrdom: A Dialogue of Sources and Gender Regimes in the Age of Confessionalization* (Svakodnevna politika suživota zajednice i pravoslavno mučeništvo: dijalog izvora i rodovnih uzusa u doba konfesionalizacije). Na kraju ove studije

nalazi se zaključak sa naslovom *Conversion and Confessionalization in the Ottoman Empire: Considerations for Future Research* (Preobraćenje i konfesionalizacija u Osmanskom carstvu: Neka razmatranja za buduća istraživanja).

Autorica Krstić se prilikom izrade ove studije pozabavila problemom prelaska na islam i reakcije na taj fenomen na dva nivoa: prije svega, dosadašnjim naučnim razmatranjima pojave konvertiranja na islam u Osmanskoj imperiji koja su često bila diktirana ideološkim i političkim pritiscima (prije svega nacionalističkim tendencijama na Balkanu), te samom dostupnom građom koja uključuje ne samo zvanične dokumente Osmanske imperije od primarne važnosti za historiografiju već i narative o preobraćenju u prvom licu, hagiografije, zapise o novomučenicima, i druge narative relevantne za diskusiju o ovoj temi.

Iako se fenomen prelaska na islam u kontekstu Osmanske imperije razlikovao od onog u kontekstu "kršćanske" Evrope, ipak je, kako autorica primjećuje, predstavljao izazov stalno promjenjivom osjećaju zajednice i ortopraksije u osmanskome društvu. S druge strane, ovaj je fenomen izazivao i povratnu reakciju nemuslimanskih zajednica u okviru Osmanskoga carstva, čemu svjedoči i popularnost žanra neomartirologija, koje su služile ne samo kao odbrambeno sredstvo kojima se zajednica pravoslavnih vjernika "upozoravala" na opasnosti druženja/interakcije sa muslimanima već i kao potencijalni argument u polemici sa zamišljenim katoličkim i protestantskim

savremenicima. Na taj način Tijana Krstić nastoji istaknuti kako se sami fenomen prelaženja na islam mora promatrati u kontekstu širih religijskih i društvenih strujanja ne samo u Osmanskoj imperiji, već i u kontekstu geografske cjeline Mediterana, pa i Evrope kao takve.

Sama historija prelaska na islam bila je proces stalne promjene koju je autorica proučavala i kroz međimue, putopise, ilmi hale, menakibname, vila- jetname, hronike i zapise, te izvještaje različitih kršćanskih ambasadora i misionara, a u sklopu širih tokova izgradnje i konsolidacije imperija, te vjerskih polarizacija, ali i trvenja i takmičenja između samih imperija (Habsburške Monarhije i Osmanskoga carstva, te Safavidskog i Osmanskog carstva). Prelazak na islam bio je samo jedan od elemenata u procesu kako konsolidacije samoga Osmanskoga carstva, tako i uspostave određenog shvatanja religijske "ortodoksije", usporedivo sa sličnim procesima koji su se odvijali u susjednim imperijama.

U tom kontekstu se može osmotriti i autoričino ukazivanje na problematiku pojma "sinkretizma" u kontekstu islama u Osmanskoj imperiji. Kao reakcija na orijentalizirajuće i patronizirajuće predstavljanje odnosa vlasti prema nemuslimanskim religijskim zajednicama u okviru tog carstva u terminima tiranije i despotizma, javlja se tendencija koja nastoji prikazati odnose između vjerskih zajednica u više stoljeća Osmanske imperije kao odraz sinkretizma i sveopće tolerancije. Iako je takav pokušaj u svojoj biti pozitivan, autorica ukazuje na brojne probleme koji proističu iz ovakvog ahistorizirajućeg

postavljanja odnosa, tako što postavlja bitna pitanja razumijevanja samih tih pojmova. Da li se isticanjem sinkretizma u jukstapoziciji sa terminima poput "neortodoksni" ili "nepravovjerni" u sklopu "tolerancije" zapravo nastoji nametnuti ideja da "ortodoksni" ili "pravovjerni" muslimani (kršćani ili jevreji također) nisu mogli biti "tolerantni"? I da li se time implicira da je sinkretizam, sam po sebi, prijemčiviji za "toleranciju" od "pravovjerja" i tako lišen mogućih međureligijskih trvenja i natjecanja za duše vjernika?

Krstić svakako ne odbacuje ovaj termin u cijelosti, već ga dekonstruira i smješta u kontekst natjecanja za dominacijom u sferi religijske prakse kako sa antisinkretičkim tendencijama, tako i sa različitim stepenima i vrstama samoga sinkretizma uopće. Fraza koju autorica koristi da bi pojasnila višestruka djelovanja različitih vjerskih zajednica i strujanja (ne samo između muslimana i nemuslimana, već i između pripadnika različitih kršćanskih sljedbi) jeste "ekonomija tolerancije" u okviru koje se može protumačiti i sudbina pojedinaca u kolopletu domaće i vanjske politike imperija. Kada se na taj način osmotri i sami proces preobraćanja u islam u različitim periodima duge vladavine Osmanskoga carstva, dolazi se do zaključka da su motivi i uzroci za takvu pojavu bili raznoliki onoliko koliko su i same političke, ekonomske, kulturne i društvene okolnosti bile drugačije. Tako Tijana Krstić odbacuje studije koje su zasnovane na izmišljenim kvazi-historijskim narativima i koje zagovaraju teoriju o nasilnim prelascima

na islam u Osmanskoj imperiji (što uključuje i klišeizirano korištenje prakse devširme kao argumenta u tvrdnji o nasilnom preobraćivanju u islam, iako je takva praksa prestala sredinom sedamnaestog stoljeća a njihovi rezultati važili samo za mali broj konvertita). Umjesto takvog reducirajućeg proučavanja ovog kompleksnog fenomena, autorica se usmjerava ka tumačenju prelaska na islam putem utjecaja interpretativnih zajednica. Naime, širenjem islama u Osmanskoj imperiji, došlo je do formiranja različitih zajednica okupljenih oko zajedničkog iskustva "teksta". Međutim, kako autorica ističe, "tekst" je mogao označavati i zajedničko iskustvo, život pojedinca (evlije ili sveca, naprimjer), ili jednostavno – određeni termin. Izučavanjem interpretativnih zajednica autorica nastoji ustanoviti temeljne tekstove i artefakte oko kojih su se one formirale, religijske senzibilitete koje su takvi tekstovi razvijali i odgajali, ali i osloviti dva specifična isprepletana "impulsa" u islamizaciji: univerzalizaciju i indigenizaciju.

Već u prvom poglavlju svoje studije, autorica nastoji predočiti formiranje interpretativnih zajednica putem izučavanja akademski zanemarivanih ilmihalskih i akaidskih rukopisa iz ranog modernog perioda Osmanske imperije, te menakibnama, vilajetnama i saltuknama koje su potjecale iz i utjecale na različite dijelove ranog modernog osmanskog društva. Upravo je svojevrsni dijalog između zvaničnih dokumenata – tahrir deftera i različitih narativa nastajalih u osmanskome društvu predmet drugog poglavlja, u kojem Tijana Krstić izdvaja tri vrste stereotipnih

konvertita predstavljenih u tim narativima: kršćanski ratnik, djeva i svećenik. Pri toj analizi, nastoji se istaknuti kako su i sinkretizam (protumačen šire od pukog nestajanja granica među religijama) i antisinkretizam, odnosno antisinkretičke tendencije u društvu, djelovali ka uspostavljanju osjećanja odgovarajućih interpretativnih zajednica, te naglašava da su proces prelaska, pored porodičnih i društvenih veza i utjecaja, nadopunjavali oblici islamskoga mysticizma, ne toliko oličenog u derviškim redovima ili pojedinačnim sufijskim ličnostima, već u riznici motiva i simbola koji su prodirali u popularni registar.

Treće poglavlje ove studije od posebne je važnosti jer objašnjava milenarističke procese u Osmanskom carstvu, ali i široj mediteranskoj regiji, u kojima su obraćenički narativi zauzimali poseban značaj. Dok ističe krajnji značaj osmanske imperijalne ideologije koja je pružala mjesto kako kršćanima, tako i jevrejima, autorica napominje kako ona ipak nije pružala prostor za rivalske takmace u utrci za vodstvo muslimanske zajednice: prelazak na islam u drugoj polovini šesnaestog stoljeća u kontekstu Osmanske imperije značio je prelazak na osmanski sunitiski islam (str. 97). U tom kontekstu, pojava narativa o prelasku na islam u prvom licu (predmet četvrtoga poglavlja studije) govori i o promjenjivom stavu prema ovoj pojavi, koja se sada počinje povezivati sa utvrđivanjem osmanske države i sultana kao simboličnoga lica islama (str. 119). S druge strane, kako pokazuje peto poglavlje, novomučenička (pravoslavna) tijela i narativi postaju oruđe u reakciji i ratu

za pravoslavne duše (str. 142); šesto i posljednje poglavlje razmatra rodne razlike i strategije u procesu prelaska na islam.

Tijana Krstić ostavlja brojna pitanja i za buduća istraživanja, a koja se uglavnom tiču podrobnijeg analiziranja fenomena konfesionalizacije, pregovaranja i društvenog disciplinovanja u službi borbe za prevlast u Osmanskom carstvu. Naposljetku, treba istaknuti kako je autorica ove studije koristila impresivan broj djela primarne građe, ali i referentne literature, što doprinosi objektivnom sagledavanju ove izrazito problematizirane teme.

Dženita Karić

Marlene Kurz, *WAYS TO HEAVEN, GATES TO HELL: FAZLĪZĀDE 'ALĪ'S STRUGGLE WITH THE DIVERSITY OF OTTOMAN ISLAM*, EB-Verlag, Bonner Islamstudien, Band 25, Berlin, 2011, 294 str.

Studija Marlene Kurz bavi se vjerskim i intelektualnim životom u Osmanskom carstvu od druge polovine 16. do sredine 18. stoljeća. Za tradicionalnu historiografiju to je razdoblje “opadanja”, “dekadencije”, dok recentni osmanistički radovi sve više propituju održivost te paradigme. M. Kurz nastoji se odmaknuti od uvriježenih historiografskih modela koji se katkad nekritički koriste u pristupu povijesti Osmanskoga carstva, i izbjеći široke oznake koje

isključuju one aspekte neke epohe koji se ne uklapaju u “glavni naslov”, kako bi sagledala to razdoblje “iznutra” i razumjela kako su sami Osmanlije doživljavali i tumačili svoj svijet.

Najvažniji izvor kojim se služila rukopis je djela *Āyine el-qulūb ve mūbeyyinet el-aḥlāq* dosad nepoznatog propovjednika i sufija Faẓlīzāde ‘Alīja koji je živio u Istanbulu u prvoj polovini 18. stoljeća. O samome piscu malo se zna. Nije bio među višom ulemom ali je, kako otkriva njegov tekst, dobro poznao teologiju, islamsko pravo i misticizam. U svome opsežnom djelu bliskom tada popularnim žanrovima apokaliptičke i savjetodavne literature, on kritizira gotovo sve protagoniste onodobnog društvenog i vjerskog života. Za razliku od većine drugih autora srodnih tekstova, za koje je epoha Sulejmana Veličanstvenog bila svojevrsno zlatno doba poslije kojega počinje propadanje, Faẓlīzāde to idealno doba vidi u vremenu poslanika Muhameda i prve četvorice kalifa. Utoliko je blizak i kadizadelijama, ali je u svojim kritikama radikalniji od njih.

Marlene Kurz utvrdila je da se Faẓlīzāde nije služio samo općim mjestima literature o dekadenciji u kojoj se redovito zdvaja nad širenjem heretičkih ideja i iskvarenošću suvremenika; u njegovu je djelu mnogo autentičnih pojedinosti i opisa koji ga čine vrijednim povijesnim izvorom. Služeći se rukopisima i sekundarnom literaturom ona kontrastira Faẓlīzādeove purističke nazore sa stavovima drugih osmanskih autora – njegovih suvremenika, ali i onih koji su živjeli prije i poslije njegova vremena, obuhvativši razdoblje od

gotovo dva stoljeća. Tako konstruirao široki kontekst koji pridonosi razumijevanju Fazlīzādeova djela, a istodobno proširuje obuhvat same studije kojoj je to djelo polazište za pregled društvenog, intelektualnog i vjerskog života u Osmanskom carstvu.

U prve poglavlju, *Apocalypse Now: The Anguishes of Fazlīzāde 'Alī* (Apokalipsa sada: bojazni Fazlīzāde 'Alīja, str. 18-55), autorica govori o društvenim pojavama koje pisac vidi kao vjesnike kraja svijeta. Nemuslimani žive uz muslimane, piše on, poput njih se lijepo i luksuzno odijevaju, a sami se muslimani u ponašanju ugledaju na "nevjernike". Najžešće kritike Fazlīzāde upućuje ulemi zbog nepoštivanja Šerijata, zbog mita i arpaluka, te krivotvorenja diploma i berata koji nesposobnima daju ovlasti da obnašaju odgovorne dužnosti. Osuđuje ulemu i zbog proizvoljnog izvođenja zaključaka koji se zatim pretvaraju u upute i naloge, i zbog služenja nejasnim i zbunjujućim izrazima. Zabrinjava ga sve veći utjecaj Europljana na osmansku politiku i prodor iranskih utjecaja u društvo. Sablažnjen je prisutnošću žena u javnom prostoru i njihovim odveć slobodnim odijevanjem i ponašanjem, a to je, kako navodi M. Kurz, jedan od čestih motiva osmanske apokaliptičke literature.

U poglavlju *Mehmed Birgevī and the Sunni Tradition: Piety and Ethics* (Mehmed Birgevi i sunitska tradicija: pobožnost i etičnost, str. 56-108), autorica iznosi Fazlīzādeova shvaćanja o tome što je pravi islam i koje su dužnosti muslimana. Kontrastira ih sa stavovima drugih osmanskih autora, ponajprije utjecajnog teologa

Mehmeda Birgevija (u. 1573), držeći da njegova učenja, posebno ona što ih je razvio u Oporuci (Vasiyyetname), odražavaju shvaćanja mnogih Osmanlija. Tako naprimjer iznosi Fazlīzādeove pretjerane zahtjeve za čistoćom (ne nositi odjeću koju su izradili nemuslimani jer je ona zbog toga prljava, ne misliti da su molitvene prostirke čiste, one su na mnogo načina onečišćene nemarom ljudi koji ih koriste, ne smatrati da je oprana odjeća samim tim i čista jer može biti i nepropisno oprana, i sl.), a zatim navodi Bergivija koji osuđuje takva pretjerivanja. Kako zaključuje M. Kurz, za Fazlīzādea se vjera prije svega sastoji u obavljanju svih postupaka propisanih Šerijatom, no on je u svojim shvaćanjima krajnje rigidan: ako musliman prekrši makar i jedno šerijatsko pravilo, sve mu se poništava. Smatra da ulema pogrešno uči ljude da je dovoljno biti musliman i obavljati molitve i hadž te da i najveći grešnici mogu ući u raj zahvaljujući Muhamedovu zagovoru. Po njegovu mišljenju, odveć je naglašen samo jedan Božji atribut, milosrđe, a zanemaren njegov gnjev.

U trećem poglavlju, *Sufi's Choice: Catering to the Needs of the Many* (Sufijev izbor: zadovoljavanje potreba svjetine, str. 109-175), razmatraju se Fazlīzādeovi stavovi prema sufizmu. Autorica smatra da je i on sam pripadao sufijima, ali da se nije želio tako nazivati jer je ta riječ već bila zadobila pogrdno značenje. Njegov je tekst jedan u nizu osmanskih izvora koji govore o opadanju razine znanja muslimanskih mistika te o skraćivanju i banaliziranju postupka inicijacije i poučavanja. Fazlīzāde

izražava zabrinutost zbog naglašavanja fizičkih manifestacija zikra, kao što su pjevanje i vrtnja, te zbog širenje kruga ljudi koji su uključeni u obred ili im je dopušteno prisustvovati mu. Piše o nužnosti da se na mističkom putu slijedi nekog učitelja, te o tome da ima loših učitelja koji zavode na krivi put. Osuđivao je i tada raširenu praksu tumačenje snova kao načina da se dozna tko je pravi muršid. Pokudnim je smatrao i to što je Ibn Arabijevo djelo postalo svojevrsan repozitorij iz kojega su mistici, i ne samo oni, zahvaćali simbole, ideje i mudre misli o ontologiji, kozmologiji ili angelologiji, katkad držeći njegovo djelo, a usto i Mesneviju, duhovnim vodičima važnijim od Kur'ana. I u ovom poglavlju autorica kontekstualizira i analizira Fazlīzādeove stavove služeći se djelima drugih autora: Birgevīja, Asiye Hatun, Niyāzī-i Mīsrīja i drugih.

U poglavlju *Ottoman Sciences: Attaining Happiness through Knowledge* (Osmanske znanosti: postizanje sreće putem znanja, str. 176-248) autorica iznosi Fazlīzādeove stavove prema racionalnim znanostima i drugim disciplinama koje nisu spadale u kurikulum osmanskih medresa. Fazlīzāde je, piše, bio prestravljen tim "vražjim znanjem" koje je zbrisalo sve ono za što je vjerovao da čini pravi islamski duh: čovjekovu skrušenu predanost Božjoj volji i vjersku i moralnu samodisciplinu. Njegove su pritužbe autorici bile polazište za sučeljavanje različitih stavova prema racionalnim i okultnim znanostima u Osmanskom carstvu. Ona u raspravu uvodi teologe, filozofe, pravnike, sufije i pisce medicinskih djela,

te zaključuje da su se shvaćanja o tome što je legitimno i validno znanje i znanost u osmanskome svijetu od kasnog 16. do 18. stoljeća kretala u rasponu od potpunog odbacivanja svega što je znanstveno znanje (primjer je Fazlīzāde) do širokih svjetonazora i svestranosti autora poput Katiba Čelebija.

U poglavlju nasovljenom *Yūsūf Nābī: I created the World for Thy Sake* (Yusuf Nabi: stvorio sam svijet radi tebe, str. 249-268), M. Kurz kao antipode sučeljava Fazlīzādeu i pjesnika Yūsūfa Nābīja kojega smatraju svojevrsnim vjesnikom mentaliteta i vrijednosti "Doba tulipana". I Nābī je po njezinu sudu bio pobožan musliman i moralna osoba, ali ne tako rigidan i beskompromisan kao Fazlīzāde. Živio je u vrijeme kada su veliki pohodi bili zaustavljeni a Osmanlije se od gazijske ideologije počeli okretati socijalnoj stabilnosti i *rahatu*, usporidivom s *otiumom* u Rimljanima. *Rahhat* se očituje u sklonosti prema uživanju u pjesništvu, glazbi, prirodi i ovozemaljskoj ljepoti. Propovjednici poput Fazlīzādeu osuđivali su takva uživanja, a pjesnici poput Nābīja sa svoje su se strane u stihovima izrugivali krutim, namrgođenim asketima.

Kao što pokazuje izneseni pregled sadržaja knjige, Fazlīzādeovo je djelo autorici bilo polazište za iscrpne rasprave o različitim aspektima društvenog, vjerskog i intelektualnog života u Osmanskom carstvu. Kako kaže u uvodnom dijelu, nastojala se suzdržati od upotrebe zapadnih historiografskih pojmova i modela za opisivanje onoga što se događalo u osmanskome svijetu, što možemo prije svega vidjeti u izbjegavanju strogo

kategoriziranja pojedinih pojava i povlačenja paralela s fenomenima karakterističnim za europsku povijest. Autorski se stav očituje u izboru osmanskih pisaca koje je uključila u studiju kao Faḫlīzādeove oponente ili istomišljenike kako bi njegovu sliku svijeta kontrastirala s drugim tadašnjim svjetonazorima. Iako M. Kurz navodi da nije imala pretenzija na sveobuhvatnost, nego da je odgovarala na poticaje koje joj je davalo Faḫlīzādeovo djelo, rezultat je njezina istraživanja iscrpna i slojevita studija o osmanskoj vjerskoj i intelektualnoj povijesti od kraja 16. do prve polovice 18. stoljeća.

Tatjana Paić-Vukić

ANALI GAZI HUSREV-BEGOVE
BIBLIOTEKE, Knjiga XXXIII, Gazi
Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
2012, 336. str.

Bez ikakve sumnje *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* po više osnova danas se mogu svrstati među najznačajnije časopise u Bosni i Hercegovini. Bilo bi previše nabrajati sve razloge za izrečenu konstataciju te ćemo spomenuti samo neke od njih. Prije svega tradicija kontinuiranog izlaženja koja s brojem koji ovdje predstavljamo (XXXIII) dostiže doba "pune zrelosti". Naime, s proteklom godinom časopis je obilježio četrdeset godina izlaska, i prema tome napunio četiri decenije svoje kulturno-prosvjetne misije. Drugi razlog je

to što se ubraja među rijetke časopise koji se bave specifičnom epohom koja povijesno, kulturološki, civilizacijski i identitarno u dobroj mjeri određuje i suvremeno biće Bosne. Treći razlog koji je nužno istaći, a proistječe iz naprijed navedenog jeste, što uz *Priloge za orijentalnu filologiju* predstavlja jedini specijalizirani časopis u Bosni i Hercegovini koji se u cjelosti bavi kulturnom poviješću Bosne osmanskoga perioda, u prvom redu pisanom kulturnom baštinom ali i drugim oblicima naslijeđa iz sfere materijalne kulture islamskog civilizacijskog kruga te islamskom duhovnošću. I još jedna važna konstatacija. To je danas jedini povijesni i kulturološki časopis u Bosni i Hercegovini koji se u potpunosti može osloniti na vlastite "izvorne resurse", rukopise i razne druge vrste izvora prvoga reda, radi čije znanstvene valorizacije i afirmacije je i pokrenut. Naravno, sve naprijed istaknuto ne ograničava časopis isključivo na doba osmanske vladavine, niti samo na izvore Gazi Husrev-begove biblioteke. Sve ono što se uklapa u tematsku koncepciju časopisa a tiče se doprinosa i unapređenja znanstvenih rezultata, afirmacije i proučavanja islamske duhovnosti i kulture, čak i modernog doba, ima svoje mjesto u *Analima*.

Činjenica da se broj *Anal*a (XXXIII) ne podudara sa četrdeset godina izlaženja govori o povremenim zastojima kroz koje su *Anali* prolazili. Najveća pauza napravljena je u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) kada je stalo mnogo toga pa i izlaženje *Anal*a Gazi Husrev-begove biblioteke. Iz tih razloga postoji svojevrsan "deficit" od sedam

brojeva koji nedostaju da bi se te dvije odrednice u potpunosti podudarile.

Ako bi se željelo generalizirati onda bi se u najkraćem moglo istaći sljedeće. Novi, reklo bi se po četrdeset godina izlaženja, jubilarni broj, sadrži ukupno 12 znanstvenih radova volumena 300 stranica (5-300) i 8 prikaza na 28 stranica (303-331). U ovom broju prepliću se povijesne teme, teme iz sfere duhovnosti, jezika i književnosti orijentalno-islamskog povijesnog i kulturno-civilizacijskog kruga, ali i neka pitanja i trendovi modernoga doba, koja kulturološki i jezički imaju poveznice s orijentalno-islamskom jezičkom tradicijom. Pored, čitaocima ovog časopisa već dobro poznatih autora i saradnika sa dužom ili kraćom znanstvenom suradnjom sa *Analima*, treba naglasiti i to da ovaj broj najavljuje dolazak nove generacije suradnika *Analisa* ali i drugih časopisa koji se barem djelimično bave poviješću Bosne nakon 1463. godine.

U prvom planu ovoga broja, ne samo po svome redoslijedu nego i nekim drugim kriterijima, svakako su tri rada koji po mnogo čemu treba da se istaknu. Prvo, što svojim volumenom čine okosnicu broja (str. 5-133). Drugo, što su sva tri oslonjena na izvore Gazi Husrev-begove biblioteke, i prema tome fundirani na izvorima nulte kategorije. To su radovi autora Azre Gadžo-Kasumović, "Funkcija osmanskog valije i Bosanskom ejaletu i dokumenti koje je izdavao" (str. 5-58), Nihada Dostovića "Dva dokumenta iz tuzlanskog sidžila iz godine 1054-55 g. po H./1644-45. u Gazi Husrev-begovoj biblioteci" (str. 59-106) i Hase Popare "Nekoliko novih

dokumenata o vakufima velikih sarajevskih dobrotvora hadži Hasana i Hadži Mehmeda Meddibesarevića iz 17. stoljeća" (str. 107-131).

Podrobnija analiza svakog od navedenih radova zahtijevala bi znatno više prostora i nadilazila osnovni cilj, a to je skretanje pažnje čitalačkoj javnosti na nove rezultate i znanstvena postignuća u historiografiji. Ovdje ćemo stoga samo kratko ukazati na najbitnije odrednice navedenih radova. Iako je neosporna kvalitativna dimenzija rada Azre Gadžo-Kasumović on skreće pažnju na sebe i kao rad koji u povijesnu terminologiju umjesto tradicionalnog, u bosanskoj ali i svjetskoj historiografiji općeprihvaćenog termina "bosanski valija" uvodi novu sintagmu "osmanski valija u Bosni". Dakako, ova novina predstavlja svojevrsan izazov osmanistima, filolozima i povjesničarima a vrijeme će najbolje pokazati opravdanost ili neopravdanost novog terminološkog definiranja jedne pokrajinske funkcije. No, cijenimo da opredjeljenje autorice nema opravdanja, posebno ne jezičkog. Ovakvo definiranje čudnije je tim prije što niti u jednom dokumentu u kojemu se ta funkcija spominje nema atribut "osmanski". Zavisno od konteksta, ona se uvijek definira kao: *Bosna valisi* ili *vali-i Bosna*, *vali-i Eyalet-i Bosna*, i sl., dakle, valija Bosne, i nikako drugačije.

Iako se u nauci javlja prvi put, Nihad Dostović pokazao je kako se neki na prvi pogled sitni i beznačajni problemi ili pitanja mogu kontekstualizirati. To dakako pokazuje autorove visoke mogućnosti, znanstvenu lucidnost u interpretaciji izvora,

izvlačenja iz izvora nekih segmenata, značenja i pojava koje prepoznaju samo rijetki. Iz interpretacija i povremene polemike sa nekim rezultatima historiografije, pokazuje da u potpunosti poznaje sistem, te pitanja kontekstualizira u širim okvirima a ne ograničava ih i ne izolira, te ne svodi isključivo na lokalnu razinu. Pozitivan kritički odnos prema nekim rezultatima dovodi u pitanje neka ranija znanstvena stajališta. Rad smatramo značajnim i sa jednog drugog aspekta. Naime, on pokazuje da je osmanski sistem, ipak sistem u kojemu pojedina pitanja nisu prepuštena stihiji, nego su podlijegala obavezi poštivanja procedura i pravila, makar da je riječ i o promjeni funkcije muslimanskog sakralnog objekta, mesdžida u džamiju. Naglašavamo da je u pitanju samo promjena funkcije, ne i fizičkih gabarita ili podizanja novog objekta. Stoga se moraju odbaciti raznorazne ideologizirane spekulacije o diskriminaciji kod izgradnje sakralnih objekata nemuslimana ili opstrukcijama u tom smislu lansiranim u brojnim subjektivno intoniranim ljetopisnim bilješkama. Svako ko je poštivao sistem i njegove propise mogao je ostvarivati prava u okviru propisa i zakonskih procedura tog sistema. Sve izvan toga jesu subjektivne interpretacije nezakonitog i samovoljnog poduzimanja radnji.

Analizom i kompariranjem dokumenata druge polovine 17. i početka 18. stoljeća Haso Popara od zaborava spašava velike sarajevske dobrotvore, otklanja dugogodišnje historiografsko poistovjećivanje dvije ličnosti, oca Hasana i sina Mehmeda Meddibesarevića, korigira historiografske

stranputice vremenskog ali i topografskog tipa. Osim toga, on otkriva i postojanje potpuno nepoznatih obrazovnih institucija u 17. stoljeću u Sarajevu Meddibesarevića medresu čije postojanje on dovodi u vezu za lokalitet Nadmilini. Upornošću i marljivošću koju posjeduju samo rijetki od niza sitnih podataka razasutih po rukopisima i drugim izvorima on slaže jedan potpuno novi mozaik i otklanja mnoge nelogičnosti unesene u porodičnu povijest Meddibesarevića.

Sljedeća dva rada, autora Elme Korić ("Uloga Ferhad-bega Sokolovića u utvrđivanju granica između Osmanskog carstva i Mletačke Republike nakon završetka Kiparskog rata 1573. godine", str. 133-143) i Sedada Bešlije ("Istimalet u Historiji Ibrahima Alajbegovića Pečevij", str. 145-166) svrstavaju se u radove koji se bave ranijim osmanskim razdobljem. Iako vremenski pripadaju relativno istom razdoblju, oni su oslonjeni na povijesne izvore različite naravi. To svakako proistječe iz tematike kojom su autori bave i ni u kom slučaju ne umanjuje značaj spomenutih radova.

Radove Nusreta Kurjakovića ("Dodatak o hafizima u Gradačcu, Modriči, Bosanskom Šamcu i Odžaku", str. 167-204) i Mensura Malkića ("Tarihi hafiza Ćamila ef. Silajdžića" str. 205-225) povezuje tematska bliskost jer se i jedan i drugi bave društvenom angažiranošću posebnog sloja unutar ulemanskog korpusa u Bosni. Dok je prvi rad više bio-bibliografskog karaktera i odnosi se na hafize sjeveroistočne Bosne s kraja 19. i početka 20. stoljeća kao i dva mlađa hafiza našeg doba, za drugi rad može se reći da pripada svijetu suvremenosti. Naime, on se bavi

analizom objavljenih i neobjavljenih tariha pisanih na arapskom jeziku raznim povodima, za sada posljednjeg poznatog pisca tariha u Bosni, hadži hafiz Kamil ef. Silajdžića (1916-1997), dugogodišnjeg muderisa Gazi Husrev-begove medrese i imama Begove džamije u Sarajevu.

Nekoliko radova pripada sferi jezika i književnosti čije autore i naslove radova navodimo: *Denita Haverić*, "Arabizmi i turcizmi u djelu Bulbulistan Fevzije Mostarca", (str. 227-242), *Berin Bajrić* "Kad dva glasa postanu jedan – o fenomenu interteksta u orijentalno-islamskoj književnosti – Primjer Tahmisa Abdullaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qasida al-Burda" (str. 243-261), *Mubina Moker*, "Refleksija Attarovog gnostičkog nauka u poeziji Hasana Kaimije" (str. 263-276), *Alen Kalajdžija* "O klasifikaciji bosanske alhamijado književne tradicije" (str. 277-289), *Sabina Bakšić*, "Prevođenje i ideologija (na primjeru prijevoda s turskog jezika u periodu od 1945. do 1992)" (str. 291-300). Navedeni radovi odražavaju dio književnih jezičkih i kulturoloških dostignuća u Bosni, jezičke utjecaje i međutjecaje te višesmjerna književna i jezička strujanja. Jednom riječju, potvrđuju Bosnu kao dio globalnog civilizacijskog prostora uvezanog sa svim krajolicima toga kruga, o ma kojem jezičkom podneblju da je riječ, arapskom, perzijskom ili osmansko-turskom. S druge strane, sve tri navedene jezičke tradicije našle su svoje stanište, čvrsto se udomile i u Bosni, kroz stvaralaštvo u različitim književnim žanrovima i vrstama kako to svjedoče i istaknuti radovi.

Sve u svemu, još jedan sadržajno i tematski, vrlo bogat i zanimljiv broj *Anala* koji će bez imalo dileme biti tražen i vrlo rado čitan, ne samo u krugovima struke i nauke (povijesti, književnosti i jezika) nego i radoznalaca i ljubitelja pisane riječi općenito. Dakako, svi će biti na dobitku jer će ih novi broj oplemeniti vrijednim spoznajama i znanstvenim rezultatima.

Aladin Husić

SIDŽILI KADIJE KAZE NOVI PAZAR OD 1766. do 1768. GODINE, s osmansko-turskog jezika preveo i obradio Ahmed S. Aličić, Istorijski arhiv "Ras" Historijski arhiv Sarajevo, Novi Pazar-Sarajevo 2012, 211 str.

Publiciranje svakog izvora predstavlja iznimno značajnu pojavu za historiografiju, otvara nove mogućnosti sagledavanja brojnih pitanja vremena iz kojeg potječu i krajeva na koje se odnose. Iako svaki izvor ima svoju vrijednost, značaj i specifičnost, sidžili se po mnogo čemu izdvajaju u odnosu na sve ostale izvore. Najkraće, sadržajem dokumenata oni po vertikalni na različite načine povezuju sve segmente u hijerarhiji vlasti, od sultana do lokalnih organa, od najviših do najnižih slojeva društva, pa i pojedinca i njegove pozicije i mjesta u društvenoj zajednici. To je vrlo značajna karakteristika sidžila koja nameće potrebu njihove mnogo veće upotrebe i zastupljenosti u znanosti. Nažalost, splet različitih

okolnosti, takve mogućnosti na našim prostorima svodi gotovo na minimum. Broj sačuvanih sidžila danas je veoma mali pogotovo u odnosu na dužinu vremena u kojemu su bili u funkciji, kao i broj formiranih kadiluka na našim prostorima. I od očuvanog u različitim varijantama, bilo da je riječ o cjelovitim sidžilima ili samo fragmentima, publicirano je tek nekoliko. Zbog svega istaknutog prijevod i obradu ove vrste izvora smatramo veoma značajnom za historiografiju. Stoga se može istaći da su "Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766-1768. godine" u prijevodu i obradi Ahmeda S. Aličića, značajna historiografska pojava. Iako je riječ tek o sačuvanim fragmentima ukupnog obima 29 lista sidžila, u svojoj objavljenoj verziji Sidžili obuhvataju 211 stranica A4 formata. Ta činjenica govori sasvim dovoljno o složenosti pripreme i objavljivanja izvora osmanske provenijencije, posebno sidžila. Iz istaknutih razloga smatramo uputnim ukazati barem na osnovne elemente i strukturu sadržaja izdanja. Ona se sastoji od sljedećih dijelova: Prijevod Sidžil I (str. 21-76) Sidžil II (str. 77-107), Original na osmansko-turskom-jeziku Sidžil I (str. 111-121), (str. 125-142), Transkripcija sidžila I Yeni Pazar kadisi sicilleri I, (str. 145-175), Yeni Pazar kadisi sicilleri II, (str. 177-196), Kratko objašnjenje pojmova i termina korištenih u dokumentima sidžila (197-211). Kao što se iz samog naslova može vidjeti, izdanje je rezultat saradnje dvije arhivske ustanove: Historijskog arhiva Ras iz Novog Pazara i Historijskog arhiva Sarajevo, što je također za pohvalu.

Ove sidžile moguće je promatrati na više razina: sadržajnoj, prevodilačkoj i interpretativnoj. Sa stanovišta strukture sadržaja, svi sidžili imaju sličnosti, ponekad i podudarnosti, jer se slični dokumenti povremeno mogu naći i u više sidžila. To se posebno odnosi na dokumente koji dolaze iz centralne ili pokrajinske vlasti a odnose se na sve ili pak određen broj kadiluka pokrajine, prema tome i kadiluk Novi Pazar. S obzirom na mali broj očuvanih sidžila ta vjerovatnoća je svedena na minimum. Istovremeno, svaki sidžil sadrži mnogobrojne dokumente koji se odnose isključivo na lokalno područje. Naredbe ili odredbe upućene su, namijenjene da se primjenjuju ili provode na određenom prostoru, u ovom slučaju na području Novog Pazara. No, i tom slučaju nalazimo niz poveznica sa nekim drugim područjima, koja administrativno, ponekad ni geografski nemaju nikakvu vezu. Ta povezanost isključivo je problemske naravi. To svakako nameće brojna pitanja, koja je obrađivač razložno pojasnio, zahvaljujući prvenstveno izvanrednom poznavanju osmanskog sistema i funkcioniranja pojedinih subjekata u okviru toga sistema. To je samo dio onoga po čemu se ovaj sidžil čini osobenim.

Značaj ovih sidžila je višestruk. No, ovdje ćemo ukazati na neke od njegovih specifičnosti. Prije svega, to je do sada jedini poznati izvor te vrste koji se odnosi na područje Novog Pazara. Drugo, što on donosi iznimno značajne dokumente iz života pravoslavne crkve na našim prostorima. No, to nije jedino što ih čini važnim. Stoga se svako mora složiti s konstatacijom obrađivača da se sidžil

s pravom može smatrati “ogledalom cjelokupnog političkog, društvenog i ekonomskog života”. U tome se ukratko sažima sva njihova važnost. I koliko god sa formalno-sadržajnog aspekta sidžili imali sličnosti, s druge strane oni odražavaju realnost života jednog užeg prostora na koji se odnosi najveći broj dokumenata iz svakodnevice ljudskog života. Oni odražavaju brojne pa i kulturne aspekte kojih ne manjka u ovim sidžilima. Dakle, raznolikost sadržaja predstavlja osnovnu karakteristiku ovih izvora. Stoga je neprocjenjiva šteta što nisu sačuvani u cjelini.

Obrada ove vrste izvora zahtijeva mnogo više od samog znanja i poznavanja osmanskog jezika. Kvalitetna kritička obrada uvjetovana je poznavanjem cjelokupnog sistema, vlasti i društva. Samo u tom slučaju moguće je rješavati brojne dileme, koje su neminovnost u ovoj vrsti izvora, posebice u ovim sidžilima u kojima pojava nekih dokumenata zapravo izlazi izvan uobičajenog i očekivanih administrativnih i geografskih okvira. Bez rješavanja tih dilema nema adekvatnog razumijevanja niti kvalitetne interpretacije dokumenta, njihovog smisla i konteksta. U tom smislu uskraćenost bi posebno osjetilo čitateljstvo čija sfera interesovanja nije osmanistika ili razdoblje osmanske vladavine na našim prostorima.

Bogatim iskustvom, vrsnim poznavanjem osmanskog jezika, paleografije i diplomatike, autor prijevoda se uspješno iznio sa svim poteškoćama koje nosi ne samo “orijentalna kitnjavost jezika” nego i “kaligrafski nemar”, odnosno odsustvo osjećaja da se svaki dokument unese u nekoj

“čitkijoj varijanti”. Dakle, često se odstupalo od diplomatskih normi. No, treba imati na umu da su to bilježnice prije svega za upotrebu sudstva i da su unošene od strane više lica, što ih čini kompliciranijim za obradu. Djelomična oštećenja teksta izvora dodatno su usložnjavala taj zahtjevni posao.

Interpretativna ravan pokazuje široku erudiciju obrađivača i u sferama koje izlaze iz okvira osmanskog sistema i pripadaju nekim drugim disciplinama, poput nasljednog prava pa i teologije. Sve to daje puninu sadržaju i pomaže cjelovitijem razumijevanju teksta izvora. U svojim interpretacijama pojedinih dijelova ovoga izvora obrađivač je u nekim pitanjima načinio nove značajne iskorake u historiografiji. Tu mislimo prije svega na položaj i pitanje pravoslavne crkve kojoj se daje mjesto u okviru sistema i pokazuje da crkva nije predstavljala nikakvu iznimku ili izoliranu zajednicu u sistemu. Ukratko, interpretacije putem podnožnih napomena, predstavljaju dijelomično kratke sinteze, pojašnjenja određenih pojmova, pojava ili pak onih pojava koje se vrlo rijetko susreću u dokumentima na našim prostorima poput skupljanja milostinje za Jerusalemskog patrijarha. Interpretacije kao i kratko pojašnjenje pojmova predstavljaju pomoćna sredstva za potpunije razumijevanje prijevoda i samog sadržaja izvora, otvara puteve znatno šire upotrebe i izvan kruga povjesničara, tekst čini prohodnijim.

Od naprijed navedenih segmenata sadržaja pozornost želimo skrenuti na “Kratko objašnjenje pojmova i termina korištenih u dokumentima

ovih sidžila” (str. 197-211) koji predstavljaju “specijalizirani pojmovnik”. On će sasvim sigurno dobro doći ne samo onima koji nisu “osmanisti” nego i historijskoj struci općenito.

Promatrano u cjelini, može se kazati da ovaj prijevod obogaćuje lokalnu i pogotovo regionalnu historiografiju i osmanistiku. On stvara pretpostavke realnijeg sagledavanja prošlosti, doprinosi njenom boljem razumijevanju u svim njenim aspektima, otvara mogućnosti znatno širem krugu znanstvenika da se koristi ovim dragocjenim izvorima. Mnogo je znanstvenih područja u kojima će biti vrlo upotrebljiv. Izvor niti što favorizira niti što minimizira, kao što ne prikriva dobre ili loše strane povijesti, odnosno pozitivne ili negativne pojave u njoj. Naprosto, on nas suočava sa povijesnom realnošću onakvom kakva ona jeste. Dakako, on će pomoći i u razbijanju brojnih predrasuda i stereotipa ustanovljenih u historiografiji s ideološkim uklonom.

No, na kraju ovog prikaza želim ukazati na još dvije stvari. Prva se tiče dobre tehničke opremljenosti i pripreme ovog izdanja. U tom smislu, knjiga može poslužiti kao uzor kako bi trebalo objavljivati osmanske izvore. Nažalost, druga napomena tiče se jednog neshvatljivog postupka koji baca sjenu na sve dobre karakteristike ove knjige. U tom smislu, ova knjiga nikako ne bi smjela služiti kao uzor, a u širem interesu znanstvene javnosti ukazujem na tu neočekivanu pojavu. Samovoljnom intervencijom Redakcije u potpunosti je izbačen Uvod autora Ahmeda S. Aličića

dužine tridesetak stranica koji je autor napisao za ovo izdanje. S obzirom na to da se i moje ime nalazi među recenzentima, zadržavam pravo da kažem kako je riječ o neshvatljivom i veoma indikativnom aktu samovolje u čije razloge ne bih ulazio. Čak i kada bi bilo ikakve opravdanosti za takav postupak, cijela situacija je učinjena mučnijom i gorom time što su iz izbačenog uvoda autora u potpunosti i doslovno preuzete cijele dvije stranice (str. 17. i 18. A4 formata) iz rukopisa Uvoda Ahmeda Aličića koje u vlastitom, zamjenskom uvodu dugom četiri stranice kao svoj akademski rad potpisuju Sejdalija Gušić i Enver Ujkanović. Tako su navedeni autori više od polovine svog zamjenskog uvoda preuzeli iz izbačenog Uvoda Ahmeda Aličića i potpisali ga kao vlastiti znanstveni rad. Riječ je, dakako, o neprihvatljivom činu narušavanja i prisvajanja tuđe intelektualne svojine, nedopustivom u bilo kojoj sferi djelatnosti, a posebno u nauci. Navedeni postupak ostavlja mrlju na ovo, inače kvalitetno izdanje sidžila i iznimno značajan znanstveni poduhvat Ahmeda S. Aličića, kod nas i u svijetu renomiranog osmaniste i historičara. Bez obzira na motive koji stoje iza odvažne odluke navedenih priređivača da sebi pripisuju dijelove izvornog uvoda, njihov postupak ni na koji način ne može umanjiti veliki doprinos Ahmeda Aličića historijskoj nauci općenito, a posebno osmanistici. Taj doprinos je isuviše dugo i dobro građen da bi mogao biti narušen na taj način.

Aladin Husić